

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ČARODĚJNICTVÍ NA TŘEBOŇSKU V RANÉM NOVOVĚKU

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Dibelka, Ph.D.

Autor práce: Lucie Krejčí

Studijní obor: Historie - Archivnictví

Ročník: 3

2016

Prohlašuji, že jsem tuto práci *Čarodějnictví na Třeboňsku v raném novověku* vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 15. dubna 2016

.....
Lucie Krejčí

Poděkování

Chtěla bych poděkovat zejména Mgr. Jaroslavu Dibelkovi, Ph.D. za jeho cenné rady a velkou trpělivost při vedení mé bakalářské práce. Svým rodičům a přátelům za lásku a podporu po celou dobu mého studia.

Anotace

Tématem předkládané bakalářské práce je problematika čarodějnictví na panství Třeboň v letech 1590-1783. Hlavní úkol je přiblížit a objasnit vztah mezi čarodějnictvím a lidovou kulturou na základě trestně právních pramenů dochovaných ve fondu Velkostatek Třeboň. Dále se budu snažit přiblížit rozdíl mezi normativním a faktickým postihem těchto činů za pomoci dochovaných smolných knih. Do centra pozornosti se dostanou i konkrétní aktéři, kteří stanuli před vrchnostenským soudem, a rovněž bude přiblížen průběh soudního řízení s Františkem Řezáčem za využití metody historické antropologie.

Annotation

The theme of my bachelor thesis is the issue of witchcraft on the estate of Třeboň in the years 1590 - 1783. The main task is to clarify the relationship between witchcraft and folk culture based on the criminal legal sources preserved in the fund of estate Třeboň. Moreover, I will also try to bring the difference between the normative and the factual punishment of these acts with the help of the preserved pitch books. To the center of attention they get specific actors who stood before the seigniorial court and will be also zoomed legal proceedings with František Řezáč by using methods of historical anthropology.

Obsah

I. Úvod	7
II. Charakteristika třeboňského panství	14
III. Čarodějnictví v soudobých zákonících	19
IV. Čarodějnictví v Čechách.....	24
V. Čarodějnictví na třeboňském panství v letech 1590-1783	29
VI. Příběh Františka Řezáče	40
VII. Závěr.....	43
VIII. Seznam použitých pramenů a literatury.....	45
IX. Přílohy	48

I. Úvod

Čarodějnictví je z pohledu historiografie hojně zkoumaným tématem. Zájem o něj byl ve všech dobách. Stejně jako my, tak i naši předkové byli přitahováni vším „nadpřirozeným“, co se vymykalo lidskému chápání. Tehdejší věda medicínská, přírodovědecká ani technická nebyla zdaleka ještě na takové úrovni, na jejímž základě by si lidé mohli spoustu nevysvětlitelných jevů odůvodnit.

Podněcování fanatismu u širokého okruhu prostého lidu vedlo k pronásledování čarodějnic. Tehdejší soudy velice snadno přistupovaly na možnost zásahu vyšší, nadpřirozené moci. Uhnutí, očarování a omámení patřilo k častým nařčením mezi venkovany. Hrozba obvinění z čarodějnictví visela nad mnohými nešťastníky, kteří jen lehce vybočovali ze všednosti tehdejší společnosti. Častější úhyn a neplodnost dobytka nebyly vysvětlovány možnými zdravotními potížemi zvířat, ale byly přičítány právě působení čarodějnických sil.

Problematicke čarodějnických procesů a honům na čarodějnice věnovala v minulosti česká historiografie značnou pozornost. Jako první se touto problematikou začal soustavně zabývat v poslední čtvrtině předminulého století kulturní historik Josef Svátek. Své poznatky shrnul v knize s názvem *Dějiny poprav a katů v Čechách*.¹ Zde autor chronologicky shrnul významné hrdelní zločiny, které byly v Čechách řešeny. Ve své práci se také zaměřil na samotný zločin čarodějnictví a následně i nejvyšší rozsudky.² Dále na něj navázali další dva kulturní historici Čeněk Zíbrt³ a Zikmund Winter.⁴ V meziválečném období se tímto tématem zabýval český právní historik Richard Horna⁵, působící na univerzitě v Bratislavě, který se ve svých pracích věnoval procesům s čarodějnicemi v Čechách.

Na tuto problematiku později navázali ještě další autoři, kteří se zabývali spíše regionální tematikou. Syntézy a monografie, sepsané v 2. polovině minulého století, které se zabývaly problematikou čarodějnictví, se podle historika Petra Kreuze dostatečně neopíraly o pramenný výzkum a veškerou dostupnou literaturu. Mezi tyto publikace se

¹ Josef SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004.

² TAMTÉŽ.

³ Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie III*, Praha 1906.

⁴ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*, Praha 1911.

⁵ Richard HORNA, *Příspěvky k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku*, Bratislava 1928.

řadí práce Josefa Kočího⁶ a Bedřicha Šindeláře.⁷ Toto tvrzení platí i o studii *O čarodějnických procesech v zemích české koruny*⁸ od Markéty Karasové. Tato práce, která sledovala vývoj čarodějnictví a jeho pronásledování ze sociálně psychologického pohledu, takřka nepracuje s odpovídajícím pramenným materiálem. Přehled čarodějnických procesů v českých zemích byl nastíněn i od britského historika Roberta Johna Westona Evanse⁹ v jeho syntetické práci nazvané *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*.¹⁰

Jelikož se tato bakalářská práce zabývá čarodějnictvím, je v první řadě třeba zmínit díla, která byla klíčová při tvorbě teoretické části. Lze sem zařadit již zmíněnou práci Bedřicha Šindeláře *Hon na čarodějnice*, která přináší podrobný rozbor čarodějnictví a čarodějnických procesů vůbec. Tento marxistický historiograf ve svém díle čtenáře seznamuje s konkrétní situací a dobovými souvislostmi, jež stály u vzniku čarodějnických procesů. Zabývá se zde i odlišnostmi procesů vedených proti čarodějnictví v jednotlivých zemích, ve kterých došlo k masovému honu na čarodějnice. Autor se touto problematikou zabýval takřka polovinu svého života, jeho dílo je však limitováno marxistickým pohledem na procesy s čarodějnicemi.¹¹

Velmi důležitým a přínosným textem je článek v Právněhistorických studiích od již zmiňovaného Petra Kreuze, který vyšel pod názvem *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*.¹² Kreuz se v této své studii věnoval pronásledování čarodějnic v předbělohorské době, a to převážně v oblasti okolo města Nymburk. Snažil se vylíčit vlastní průběh procesů na základě pramenného výzkumu. Zvláštní pozornost věnoval i konkrétním aktérům čarodějnických procesů. Jeho práce představuje jeden z prvních ucelených pokusů o obecně historické a právněhistorické uchopení tematiky dějin čarodějnických procesů v předbělohorských Čechách.¹³

⁶ Josef KOČÍ, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. - 18. století*, Praha 1973.

⁷ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. -17. století*, Praha 1986.

⁸ Markéta KARASOVÁ, *Hexenprozesse in den Ländern der böhmischen Krone*, Bohemia 29, 1988, s. 1-14.

⁹ Robert John Westen EVANS, *The making of the Habsburg monarchy 1550-1700*, Oxford 1979.

¹⁰ Petr KREUZ, *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, Právněhistorické studie 34, 1997, s. 127-161, zde s. 127.

¹¹ B. ŠINDELÁŘ, *Hon*.

¹² P. KREUZ, *Čarodějnické procesy*.

¹³ TAMTÉŽ, s. 128.

O čarodějnickou problematiku měl zájem i další český historik Jindřich Francek. Jeho práce nazvaná *Čarodějnické příběhy*¹⁴ představuje důkladný a zasvěcený přehled problematiky čarodějnických procesů v českých zemích, které jsou sledovány v časovém rozmezí od prvních historických zmínek až do poloviny 18. století, kdy díky reformní politice osvícenského absolutismu byla víra v čarodějnice odkázána do oblastí pověr, a magické praktiky přestaly být hrdelním zločinem. Studie je obohacena i o drobné příběhy čarodějnictví, které jsou zachyceny ve smolných knihách a v jiných archivních materiálech.¹⁵ V úvodní části knihy byla českým historikem Petrem Kreuzem nastíněna charakteristika fenoménu čarodějnictví z právního, sociálního i kulturního aspektu.¹⁶

Neméně důležitá je i nová studie Zuzany Kobrlové nazvaná *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*.¹⁷ Na prvních stránkách své práce se autorka zaměřila na problematiku obsahové odlišnosti procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi, avšak hlavní těžiště její práce spočívalo v přiblížení procesu vzniku a rozvoje čarodějnictví u nás a toho, co mu předcházelo. Pokud se tedy hovoří o čarodějnickém procesu, musí dojít v tomto případě k doznání alespoň jednoho z pěti prvků tzv. kumulativního zločinu čarodějnictví. Sdružený zločin čarodějnictví představuje souhrn pěti hlavních prvků. Jedná se o pakt s ďáblem, obcování s ďáblem, noční sabat čarodějnic, let vzduchem a o užití škodlivé magie, která způsobila hospodářské a majetkové škody. Avšak podle Kobrlové se tyto čarodějnické prvky v českém prostředí vůbec nevyskytly. Naopak proces s kouzelnicemi neobsahuje už žádné tyto ďábelské pakty, jedná se veskrze o škodlivé kouzelnictví. Další její kapitola se zabývá konkrétními případy postihování kouzelnic a kouzelníků na českém a moravském území. Jednotlivé procesy se věnují konkrétním případům ze smolných knih a z pramenných a listinných materiálů, které byly již v minulosti rozebírány českými historiky Bedřichem Šindelářem¹⁸ a Jindřichem Franckem.¹⁹

¹⁴ Jindřich FRANCEK, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005.

¹⁵ Například v roce 1547 na Rakovnicku se Rajna, děvečka mlynáře Jindry, přiznala na mučidlech, že trávila a očarovávala lidi. Vyprávěla, že nejdříve sbalila kus sametu a kněžského ornátu do ranečku a vložila jej do postele. Komu tak učinila, ten začal hubnout, bláznit a nakonec musel zemřít. Rajna to podle výpovědi udělala ze msty manželce mlynáře. Dále přiznala, že mlynářovu manželku nakazila „svou nemocí“, kterou jí dala vypít ve starém pivu. Na zkoušku otrávil i mlynářova psa. Mámila též pacholky, kteří se jí zalíbili, aby se do ní zamilovali a další lidi, kteří se jí nějakým způsobem zprotivili. Rajna byla nakonec odsouzena k trestu smrti. TAMTÉŽ, s. 41-42.

¹⁶ TAMTÉŽ.

¹⁷ Zuzana KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*, *Paginae historiae* 23, 2015, s. 104-135.

¹⁸ B. ŠINDELÁŘ, *Hon.*

¹⁹ J. FRANCEK, *Čarodějnické příběhy*.

Ze zahraničních autorů se inspirací pro tuto práci stala kniha italského historika Carla Ginzburga *Benandanti*.²⁰ V této mikrohistorické studii se Ginzburg pokoušel sledovat lidské postoje a rozšifrovat chování furlanských obyvatel v 16. a 17. století, které bylo do značné míry ovlivněno lidovými pověrami. Autor zde poprvé interně sledoval dokumenty, kterým předtím nebyla přičítána žádná pozornost. Právě touto studií velice dobře nastínil obraz lidového původu čarodějnictví. Procesy s benandanty jako nositeli kultu plodnosti osvětlily historicky významné okolnosti, díky nimž bylo možno lépe chápat myšlení venkovského lidu v raném novověku. Zvláštnost, jíž mohly čarodějnice uhranout, léčit a určitým způsobem ovlivňovat jiné bytosti, byla hlavní výsadou benandantů. Pro řemeslníky a sedláky, kteří byli nejvíce zasaženi čarovnými praktikami, bylo poslání benandantů velmi užitečné. Bohužel ze strany duchovenstva a inkvizice docházelo k zaměňování benandantů s jejich největšími protivníky – čarodějnicemi. Při výsleších se od nich inkvizitoři pokoušeli získat přiznání jakýmkoliv způsobem a tím je usvědčit z účasti na čarodějnickém sabatu.²¹

Této problematice se věnovala i další Ginzburgova kniha s názvem *Noční příběh*²², kde už se nezaměřil jen na Furlandsko, ale počátky představ o sabatu²³ (sletu čarodějnic) sledoval v širokém celoevropském rámci. Čarodějnice podle něho sice na sabat nepřilétávaly na koštěti, to byla jen iluze navozená drogou, ale zřikaly se církve a oddávaly se orgiím nebo kanibalismu. Zde Ginzburg zkoumal, jak těžce byly zkoušeny různé skupiny evropských etnik, např. kacíři, malomocní a Židé, jejichž pronásledování časově předcházelo evropským honům na čarodějnice. Dále se věnoval etnologii a folkloristice, které značným způsobem osvětlují problém sabatu. V závěru Ginzburg poté dochází k zajímavému rozšifrování historie sletů čarodějnic. Podle něho se obraz sabatu objevil nejdříve v druhé polovině 14. století v západních Alpách. V této době byly již známé různé šamanské praktiky a pověry. Svědectví posbíraná folkloristy nasvědčují tomu, že mezi lidmi již tehdy kolovaly různé historky o čarodějnicích, vílách a vlkodlacích.²⁴

²⁰ Carlo GINZBURG, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kulty v 16. a 18. století*, Praha 2002.

²¹ TAMTÉŽ.

²² TÝŽ, *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, Praha 2003.

²³ Slovo sabat se poprvé objevilo při procesech s čarodějnicemi v Toulouse v letech 1330-1340. Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14. -18. století II*, Praha 1999, s. 193.

²⁴ C. GINZBURG, *Noční příběh*, s. 343.

Čarodějnicemi se zabýval i francouzský historik Jean Delumeau. Kniha s názvem *Strach na západě ve 14. až 18. století II*²⁵ přináší pohled na lidskou společnost, ve které působil sílicí strach, ať už před bytostmi reálnými či vymyšlenými. Ústředním tématem této práce se stal Satan, původně padlý anděl. Jeho spády směřovaly k zatracení člověka, což se v úvahách středověkých lidí odráží v hříšném konání Židů, heretiků, ale hlavně u čarodějnic. Podle dobového pojetí měly být právě čarodějnice největšími pomocnicemi samotného Satana. Egyptoložka Margaret Murrayová, na kterou odkazoval Delumeau, tvrdila ve své knize *The Witch-Cult in Western Europe*²⁶ z roku 1921, že na konci středověku se čarodějové sjednotili do společné sekty, která uctívala satana. Cílem tohoto prastarého kultu bylo naklonění si přírody a zajištění plodnosti.²⁷

Stejně jako Jean Delumeau se o kult čarodějnictví a náboženské představy zajímal i německý odborník na dějiny raného novověku Richard van Dülmen, který je pokládán za průkopníka historické antropologie a dějin každodennosti. Ve své práci *Kultura a každodenní život v raném novověku 16. až 18. století III* se zabýval hlavně magií a náboženstvím a pokusil se sledovat náboženské představy a chování lidí v raném novověku, přičemž se detailně zaměřil na užívání magických praktik a rituálů.²⁸

Dalším pramenem pro tuto práci byly zápisy smolných knih, které jsou nejvýznamnějším pramenem činnosti hrdelních soudů. Jedná se o svědectví o řadě soudobých deliktů, ale je to i cenný doklad o každodenním životě. Dokumentární hodnota smolných knih spočívá tedy v jejich osobitém osvětlení dobové reality.²⁹ V Čechách je nepřeberné množství edic, které se zabývají tímto tématem. Za zmínku stojí *Smolná kniha města Divišova*³⁰, *města Lipníka*³¹, *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*³², *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*³³ a mnoho dalších, které podávají přehled o jednotlivých činech a následných trestech. Smolné knihy představují formu rukopisů, do nichž byly zapisovány průběhy řízení u hrdelních soudů. Jedná se především o výslechy osob, které stanuly před městskými

²⁵ J. DELUMEAU, *Strach*.

²⁶ Margaret MURRAY, *The Witch-Cult in Western Europe*, Oxford 1921.

²⁷ J. DELUMEAU, *Strach*, s. 214-215.

²⁸ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. -18. století) III*, Praha 2006.

²⁹ Jaroslav PÁNEK, *Smolná kniha městečka Divišova*, Praha 1977, s. 6-7.

³⁰ TAMTÉŽ.

³¹ Miroslav MARADA, *Smolná kniha města Lipníka*, Přerov 1994.

³² Antonín VERBÍK, *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976.

³³ Jan POHL, *Kniha černá nebo smolná kr. svobodného města Rokycan z let 1573 -1630*, Rokycany 1911.

hrdelními soudy. Výsledky byly psané formou doslovných otázek soudu (interrogatoria) a následně odpovědí vyšetřované osoby (responsoria).³⁴

Černé knihy, psanecké, krevní nebo knihy výpovědí, jak jsou označovány, přináší pro historika zajímavý pohled do doby minulé. Je zde totiž zachycena celá řada původních zvyklostí, jako například způsob života, lidové zvyky, pověry i pronásledování čarodějnictví.³⁵ Avšak zmínky o čarodějnictví se tu vyskytují jen v torzovité míře. Většinou se jedná jen o nejasné náznaky, které lze interpretovat více způsoby. Velmi přínosná, co se reflexe prvků čarodějnictví týče, je *Krevní kniha městečka Bojkovic z let 1630-1721*³⁶, *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově z let 1562-1654*³⁷, nebo *Smolná kniha velkobítešská 1556-1636*.³⁸

Hlavním zdrojem pro tuto práci se staly případy, které byly vedeny s „čarodějnicemi a čaroději“ v letech 1590-1783 na panství Třeboň. Tyto prameny jsou uloženy ve fondu Velkostatek Třeboň ve Státním oblastním archivu Třeboň.³⁹ Pomocí detailního náhledu do myšlenkového světa raněnovověkého jedince je možné udělat si obrázek o tom, jak tehdejší člověk prožíval každodenní život. Díky archivním materiálům bylo možno sledovat míru provinění a důvod, proč se i obyčejní lidé stávali předmětem „honu na čarodějnice“. Lze se také dopátrat, jak se takové nařčení z čarodějnictví projevovalo na chování jednotlivých lidí. Ať už v procesech vystupovali jako obvinění nebo jako svědci.

V souvislosti se zaznamenanými případy, které byly vedeny s početnou skupinou lidí, lze zachytit jejich genderové a sociální odlišnosti. Byli z čarodějnictví častěji obviňováni muži nebo ženy? V centru pozornosti této práce se ocitnou i samotní pastýři, kteří se stali hlavními aktéry u mnoha vedených případů. Analýza dalších procesů, které byly vedeny s dalšími čarodějnicemi a čarodějníky v řadě míst v Čechách a na Moravě, by měla poskytnout řadu zajímavých zjištění. Proti každému obžalovanému bylo vedeno trestní řízení, u kterého předsedal vrchní hejtman společně s dalšími vrchnostenskými úředníky. Jejich úkolem bylo urovnat vztahy mezi poddanými a zamezit dalším sporům na panství. Budou zde přiblíženy i samotné tresty, které vrchnost vynášela nad vesničany,

³⁴ J. PÁNEK, *Smolná kniha*, s. 5-8.

³⁵ TAMTÉŽ, s. 5-9.

³⁶ Jan KROPÁČ, *Krevní kniha městečka Bojkovic (1630 - 1721)*, Uherské Hradiště 1971.

³⁷ A. VERBÍK, *Černé knihy*.

³⁸ Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin*, s. 133; A. VERBÍK – I. ŠTARHA, *Smolná kniha*.

³⁹ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, Velkostatek (dále jen Vs) Třeboň, sign. IB 5BC 18.

kteří se dopustili zločinu čarodějnictví. Zachyceny jsou různé varianty tohoto zločinu od lehkého prohřešku (travičství dobytka, které nezanechalo žádnou újmu) po závažné delikty (smrt očarovaného, vážná škoda na zdraví dobytka a další), za které hrozil trest smrti. Zmíněny budou i různé magické praktiky a všelijaké tradiční představy spojené s čarodějnictvím.

II. Charakteristika třeboňského panství

Venkovské obyvatelstvo v raném novověku představovalo naprostou většinu z celkového počtu obyvatel v českých zemích, i když v poslední třetině 16. a v první polovině 17. století poddaného obyvatelstva výrazně ubývalo v důsledku válečných událostí i kvůli nejrůznějším epidemiím a moru. Venkovskou společnost tvořila rozsáhlá síť sociálních skupin.⁴⁰ Prostředí venkova bylo důsledně majetkově a společensky hierarchizováno. Mezi nejzámožnější obyvatele venkova patřili sedláci, kteří v polovině 17. století zahrnovali poměrně širokou vrstvu venkovského obyvatelstva. Naopak k nejchudším se řadili podruzi a čeledí. Jejich živobytí bylo závislé na zemědělství, zčásti na řemesle a obchodu. Četné změny způsobily posun ve vymezení jednotlivých společenských vrstev. Postupem času přibývalo zástupců chudých neselských vrstev na úkor zámožnějších sedláků. Šlo o obecný trend, který probíhal nejen u nás, ale ve všech evropských regionech. Hlavní příčina tohoto stavu spočívala v proměně rodinných struktur a demografického vývoje.⁴¹

Život a uspořádání obecných poměrů na venkově kontrolovala a řídila vrchnostenská kancelář za pomoci vesnické samosprávy, jež byla ustanovena v každé vsi. V jejím čele stál rychtář, který byl představitelem celé obce a současně zastupoval vrchnost. Rychtářem se stával většinou spolehlivý člověk oddaný vrchnosti. Zároveň musel do určité míry brát v potaz zájem obce, protože jen tak mohlo dojít k zajištění klidu na vesnici. Vedle rychtáře ji navenek reprezentovali i konšelé. Okruh činnosti vesnické samosprávy spočíval v působnosti soudní, hospodářské, policejní, majetkoprávní a mravnostní.⁴²

Venkovskou společnost tvořili nejen obyvatelé jednotlivých vsí, samot a dvorců, ale i poddanských městeček. Ta se svou četností usedlých rodin, sociální a ekonomickou strukturou neodlišovala od okolních lidnatějších vesnic. Těsné vazby mezi poddanským městečkem a okolními vesnicemi se utužovaly také prostřednictvím výročních trhů. Zde si většina poddaných mohla koupit a sehnat to, co bylo pro práci v domácnosti a při práci v zemědělství potřeba. Na výročních trzích se scházeli vesničané z širokého okolí a příbuzní, kteří byli jinak po většinu roku připoutáni k práci. Mohli si zde poslechnout

⁴⁰ Josef GRULICH, *Venkovan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166-189, zde s. 166.

⁴¹ Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 141-142.

⁴² J. GRULICH, *Venkovan*, s. 177.

i nové zprávy a písně. Poddanské městečko bylo zároveň sídlem vrchnostenské správy či dokonce sídlem samotné vrchnosti.⁴³

Teritoriální rozsah třeboňského panství v raném novověku byl výsledkem dlouhodobého vývoje, jehož počátek tkví ve středověkém osidlování této oblasti. Trhová osada Třeboň, která byla založená rodem Vítkovců, se stala předmětem kolonizačního úsilí vyvíjeného z českého vnitrozemí směrem k rakouské hranici. V 60. letech 14. století panství Vítkovců odkoupili Rožmberkové. Za rožmberské éry se z třeboňského panství stal rozsáhlý a výnosný velkostatek. Územní rozšiřování pokračovalo i v následujícím století. Na sklonku rožmberské éry teritoriální rozvoj třeboňského panství vyvrcholil.⁴⁴

Po smrti posledního Rožmberka Petra Voka (1539-1611) v roce 1611 celé panství získal rod Švamberků. Třeboň však i nadále zůstávala rezidenčním městem. Během stavovského povstání město doplatilo na své postavení strategické pevnosti, když tvořilo spolu s ostatními švamberskými statky oporu stavovského vojska v jižních Čechách. Po uzavření kapitulace roku 1622 se panství dostalo do rukou císaře Ferdinanda II., ale již v roce 1625 předal císař Třeboň svému synovi Ferdinandovi III. V následujících letech Třeboň vystřídala ještě několik majitelů.⁴⁵

Za habsburské držby panství v roce 1654 došlo k sepsání berní ruly. Urbář zachycoval mimo jiné i celkové hospodářské zázemí třeboňského panství.⁴⁶ Revizitační komisaři upozornili na výrazné odlišnosti v kvalitě zemědělské půdy na různých místech panství. Především oceňovali kvalitu půdy v oblasti veselských blat (Veselí, Záblatí, Horusice). Naopak půda v jižní části panství směřující k rakouským hranicím, zejména v okolí Suchdola, byla označena za nepříliš kvalitní. Dále také komisaři poukazovali na vysoký výskyt mokřadů a bahnitých půd i časté mrazy a mlhy poškozující úrodu.⁴⁷ Samotné hospodářství muselo být natolik silné, aby v produkci přebytků zajistilo stálý plat a rentu určenou neměnným předpisem v urbáři.⁴⁸

Poválečný stav však znamenal určité změny demografických a sociálních poměrů. Třicetiletá válka a následující rozvrat země s sebou přinesly zbláhání poddaných. Výrazný byl také úbytek obydlených usedlostí a pustnutí gruntů na vesnicích i ve městech. Toto

⁴³ V. BŮŽEK, *Společnost*, s. 411-412.

⁴⁴ Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, Brno 2010, s. 60-63.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 62-63.

⁴⁶ A. KUBÍKOVÁ, *Panství*, s. 144.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 150.

⁴⁸ J. GRULICH, *Venkovan*, s. 174-175.

zbihání obyvatelstva mělo různé příčiny, které souvisely např. s chudobou. Znamenalo to, že sedlák nemohl svůj grunt uživit v důsledku neúrody. Mnozí sedláci však opouštěli své grunty kvůli vysokým daním nebo po vyhoření statku. Kromě dluhů přiměly venkovany k odchodu i staroba, pracovní neschopnost a náhlé úmrtí hospodáře.⁴⁹ Pustnutí poddanských gruntů způsobovalo obtížné životní podmínky na panství. Proces ožívání hospodářských a správních velkostatků přinášel četné konfliktní situace, kdy se instituce i jednotlivci dostávali ve snaze o uhájení svých požadavků do střetů se zájmy jiných subjektů.⁵⁰

Třeboňské panství získalo stálou vrchnost až v roce 1660, kdy město obdržel jako formu úhrady dluhu Jan Adolf I. ze Schwarzenberku (1615-1683) od arcivévody Leopolda Viléma.⁵¹ Panství bylo za Adolfa ze Schwarzenberku postupně rozšiřováno, například již v roce 1661, kdy koupil panství Hluboká. Z dalších nákupů to byly statky Radomilice u Protivína (1671), Bzí a Branovice (1672), Žimutice (1678) a jiná panství v zahraničí. O další rozšíření panství se postaral jeho syn Ferdinand (1652-1703), který také vyženil značný majetek v dnešním Německu. Z Ferdinandových českých nákupů patřily k významným hlavně statky Jínonice s Butovicemi a Smíchovem (1684), panství Postoloprty, panství Drahonice, statek Prečín (1700) a další.⁵² V druhé polovině 17. století čítalo třeboňské panství tři města (Třeboň, Lomnice nad Lužnicí, Veselí nad Lužnicí), tři městečka (Dolní Bukovsko, Ledenice, Mezimostí), 51, resp. 59 vesnic (či jejich částí). Příslušelo k němu ještě několik dvorů náležejících vrchnosti, drobné šlechtě, vrchnostenským úředníkům a také samoty v lesích u Třeboně. Po Českém Krumlově bylo Třeboňsko druhé nejlidnatější panství v Bechyňském kraji.⁵³

Po předání Třeboně do rukou Schwarzenberků došlo k ustálení hospodářských poměrů a k vyrovnání nestability poválečné doby. Schwarzenberkové se prezentovali jako vrchnost vědomá si zodpovědnosti za své poddané. Ovšem jejich přístup k poddaným do značné míry určoval ohled na ekonomický prospěch, který vedl k pragmatickému využití lidských zdrojů. Jeho projevy se objevily ve snahách zabránit snižování množství poddanské populace, ovlivňovat její sociální skladbu a co nejvíce

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 185-186.

⁵⁰ P. PUMPR, *Beneficia*, s. 65.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 62-63.

⁵² Václav RAMEŠ, *Proměny schwarzenberského panství v Čechách*, in: M. Gaži (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013, s. 25-36, zde s. 26-33.

⁵³ P. PUMPR, *Beneficia*, s. 62.

využívat její pracovní sílu. Třeboňsko ostatně bylo první trvalou državou schwarzenberského rodu v Čechách a základ budoucího rozsáhlého dominia.⁵⁴

Schwarzenberkové cílevědomě budovali fungující vrchnostenskou správu a snažili se vytvořit z panství ekonomicky prosperující celek se sociálně silnou populací. Tato angažovanost se projevovala účastí v běžné správní agendě, ale i v jeho teritoriálním rozšiřování a budování širšího dominia. Celé panství měl na starost místní hejtman společně s vrchním hejtmanem a knížetem nebo i vrchnostenským úředníkem. Výkonným orgánem vrchnosti a vrchnostenských úředníků v obcích byla městská rada. Ta stála v čele každého města a podílela se do jisté míry na kontrole místních obyvatel.⁵⁵ Skládala se z dvanácti měšťanů nazývaných radní či konšelé. Členové rady nedostávali za tuto veřejnou činnost žádný pravidelný plat.⁵⁶ Hlavní zásadou městské samosprávy byl rovnostářský princip, který se projevoval v pravidelném střídání konšelů ve funkci purkmistra. Měšťané zasedající v městské radě pocházeli často z rodin, které byly provázány hustou sítí neformálních a majetkových vztahů. Udržovali mezi sebou navzájem neformální či příbuzenské vztahy. Zatímco městská rada byla neustále obměňována. Městská kancelář, sídlící zpravidla na radnici, zůstávala neměnnou. Do samosprávných institucí v raně novověkých městech patřily i cechy, které organizovaly a regulovaly řemeslnou výrobu ve městech.⁵⁷

Každodenní život obyvatel Třeboně v raném novověku ovlivňovaly spory panství a města s třeboňskou kanonií.⁵⁸ Idylické nebyly ani vztahy mezi poddanými a vrchnostenskými úředníky.⁵⁹ Objevovaly se i útoky na veřejnou instituci v obci, například na kostel a na farářova kázání v něm. V kostelech venkované i měšťané prožívali náboženské slavnosti, poutě, posvícení i hody. Do kostela nepřicházeli pouze hluboce věřící křesťané, nýbrž i lidé, kteří si katolickou víru osvojili povrchně a pragmaticky. Do oficiálně hláсанé podoby se tak ve venkovském prostředí vmísila i cizí „pověrečná“ složka. Celá řada pověrečných praktik směřovala právě k ochraně dobytka

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 63-69.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 70-86.

⁵⁶ Josef HRDLÍČKA, *Měšťan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 139-165, zde s. 147.

⁵⁷ V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 130-139.

⁵⁸ Kanonie v Třeboni byla obnovena roku 1631. Klášter restituoval Ferdinand III., ale neurčil její rozsah. Majetek sekularizovaného řeholního domu byl začleněn do třeboňského panství a značná část byla odprodána. Na začátku 60. let 17. století se do čela správy třeboňské kanonie dostal Němec Norbert Heerman, za něhož se potíže ještě více prohloubily. Tyto dlouhotrvající spory nakonec musel řešit arcibiskup a císař. P. PUMPR, *Beneficia*, s. 65-66.

⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 65-69.

před uhrnutím. Zlou moc čarodějnic měl zahnat hluk zvonění, břinkání, práskání bičem i úklid. Takové rituály se však setkávaly s nevolí vrchnosti a především církve.⁶⁰

⁶⁰ J. GRULICH, *Venkovan*, s. 176-187.

III. Čarodějnictví v soudobých zákonících

Ustanovení středověkého a raně novověkého trestního práva, které se týkalo postihu pachatelů, kteří páchali čarodějnictví, spočívalo na dvou zcela jiných základech. Prvním z nich bylo římské právo a druhým křesťanství. Základy křesťanské démonologie položil svatý Augustin a tuto koncepci detailně rozpracoval Tomáš Akvinský ve 13. století. Co se týče římského práva, jehož základy byly položeny ve starém Římě, lze říci, že zde již byly známy různé formy magických praktik, které ale nebyly předmětem trestněprávní represe. Nicméně roku 445 př. n. l. byl vydán Zákon 12 desek. Ustanovení nařizovalo trestat používání magických praktik, které vedly k páchání škod, jako např. ovlivňování počasí, které zapříčinilo zničení úrody. V roce 438 n. l. byly veškeré římské zákony, sepsané o čarodějnictví, vloženy do Theodosiova kodexu (*Codex Theodosianus*) a později roku 529 do kodexu Justinianova (*Codex Justinianus*). Tento kodex se ve středověku stal hlavním pramenem římského práva. Později byl přijat i v ostatních zemích západní a střední Evropy.⁶¹

Důležitým přelomem v právních dějinách čarodějnických procesů, který zapříčinil masové hony na čarodějnice zejména v raném novověku, byl vznik inkvizičního procesu. Tato forma soudního řízení vznikla za papeže Inocence III. (1198-1216) na konci 12. a začátkem 13. století. Charakteristickým rysem inkvizičního procesu bylo zavedení „vyšetřování“ jako prostředku zajištění svědecké výpovědi. V prostředí církve byla zpočátku inkvizice uznávána jako disciplinární řízení a používána výhradně proti duchovním. Poprvé ve středověkém právu inkvizice zaváděla *inquisitio ex officio* (vyšetření z úřední moci), které našlo svůj počátek v římském a kanonickém právu.⁶² Inkviziční proces měl však svá specifická pravidla. Ta nezahrnovala celý průběh soudního řízení. Proces začínal předáním provinilce soudu a končil vynesením rozsudku. Samotné vykonání rozsudku mělo už poněkud jiný charakter.⁶³

První doklady o použití tortury byly objeveny až v první polovině 14. století ve Štrasburku, v Augšpurku, ve Špýru a v Kolíně nad Rýnem. Postupem času se inkvizice rozšířila jako forma soudního řízení. Zůstala ale nadále ve většině případů omezena jen

⁶¹ P. KREUZ, *Úvod*, in: J. Francek, *Čarodějnické příběhy*, s. 5-30, zde s. 6-7.

⁶² TAMTÉŽ, s. 8-10.

⁶³ TÝŽ, *Poprava jako divadlo práva? K otázce právní relevance popravního rituálu v českých městech doby předbělohorské*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 421-457, zde s. 421-428.

na městské prostředí, a to do sklonku 15. století. V českých zemích proběhl inkviziční proces poprvé ve druhé čtvrtině 14. století u brněnského městského soudu. Tomuto faktu nasvědčuje brněnská kniha písaře Jana. Kniha je velmi významným pramenem pro poznání, přijetí a šíření výše uvedeného procesu ve střední Evropě.⁶⁴ Užívání tortury a inkvizičního procesu ve světském trestním řízení se však u nás objevilo teprve až koncem 14. století. V mnohých českých městech se zřejmě ujalo až na sklonku doby předhusitské.⁶⁵

V Čechách zůstal inkviziční proces až do první poloviny 17. století omezen téměř jen na městské soudy. Proces byl vedený jako forma soudního řízení proti závažným zločinům. Při pronásledování kacířů bylo využívání inkvizice čistě v rukách církve. Naopak při pronásledování čarodějnic, které započalo v první polovině 15. století, byla inkvizice výlučně záležitostí světských soudů. Na rozdíl od klasického inkvizičního procesu připouštěl proces vedený proti čarodějnicím svědectví nečestných osob, ba dokonce zločinců. Stejně tak umožňoval svědectví poddaných proti své vrchnosti nebo dětí proti rodičům.⁶⁶

Na přelomu 15. a 16. století se v českých městech začala formulovat podoba popravního rituálu. Pravidla exekuce, která měla výhradně právní charakter, byla rozšířena až ve 20. letech 16. století a souvisí také se vznikem prvních smolných knih.⁶⁷ Přesnější pravidla pro provádění tortury a podmínky, za nichž mohl být obviněný podroben mučení, byla poprvé zachycena v Koldínových právech městských. Samotný autor však varoval před jejich přeceňováním. Byl si vědom toho, že mnoho vyslýchaných, kteří podstoupili mučení, řeknou vše, co se po nich žádá.⁶⁸ Tortura byla uplatňována na každého jedince. Cílem bylo donutit jej, aby se přiznal ke spáchanému zločinu. Soudy se někdy mohly spokojit s dobrovolnou výpovědí. Když se ale výpověď dotyčného zdála být neúplná, nebo dotyčná osoba zcela odmítala přiznat se, následovalo mučení. Při mučení však nešlo vždy o hledání objektivní spravedlnosti. Skládalo se z několika fází a postupem času se utvořila určitá pravidla. Trýznitelé měli zachovávat důležitou zásadu, týkající se především toho, aby na lidském těle nebyly patrné žádné následky fyzického mučení. To však platilo pouze v teorii. Vydržel-li

⁶⁴ TÝŽ, *Úvod*, s. 11.

⁶⁵ TÝŽ, *Poprava*, s. 425.

⁶⁶ TÝŽ, *Úvod*, s. 11-15.

⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 16.

⁶⁸ V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 571.

jedinec mučení, byl osvobozen. Zůstal však zpravidla až do smrti opovrhovaným mrzákem a neměl nárok na žádné odškodnění. Po ukončení soudního řízení byl nad obžalovaným vynesena rozsudek. Ten obsahoval krátký soupis osobních údajů obžalovaného, charakter trestného činu a nakonec samotný ortel. Teprve od konce 17. století se mohl odsouzenec odvolat k apelačnímu soudu.⁶⁹

K vývoji trestního řízení přispěl i hrdelní řád Josefa I. *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1707, který byl později vydán i v českém jazyce. Zásahy státní moci vyvrcholily za Marie Terezie. Za její vlády došlo k vydání trestního zákoníku nazvaného *Constitutio Criminalis Theresiana*, kde bylo hrdelní právo přeneseno na několik měst v zemi. Jednotlivá města z pověření státu pak vykonávala veškerou hrdelní pravomoc odebranou státním soudům. Byly zde obsaženy různé stupně a popisy, které do tortury vnesly systém a utřídění. Nový směr přinesl *Všeobecný zákoník o zločinech a trestech* vydaný roku 1787 císařem Josefem II., který zrušil trest smrti. Jeho užití se povolovalo jen pro výjimečný stav. Zároveň povolil celou řadu trestů, jako je vypalování cejchů, bití a pranýř.⁷⁰

Hrdelních zločinů bylo mnoho, proto bývaly veřejné popravy častou událostí, i když dosti nákladnou. Staré právo neusilovalo o napravení jedince, nýbrž o obnovu práva. V praxi to znamenalo, že byla způsobena tělesná újma tomu, kdo obecně přijatelný řád porušil. Protože hlavním cílem trestu bylo pokání a odstrašení, musel být dostatečně krutý, a to úměrně faktu, jak velkou škodu daná osoba svým přečinem zavinila. Tresty se vytvářely zažitým starobylým rituálem a nebylo možno je libovolně zaměňovat. Rituál jim totiž dodával právní závaznost, která podléhala silné kontrole vrchnosti a lidu. Jelikož tresty byly vykonávány veřejně, lid se také podílel na výkonu trestu. Tím pádem vrchnost mohla trestat jen potud, pokud rozsudek došel uznání.⁷¹

Mnoho případů se opíralo hlavně o udání, přičemž všechny stopy mohly být rychle zahlazeny. To se nejvíce týkalo čarodějnických procesů. Udání od jednotlivých osob mělo různou váhu. Svědek musel tedy být dostatečně počestný. Když se ukázalo, že udání je falešné, musel sám počítat s trestem.⁷² Podle Koldínových Městských práv se

⁶⁹ A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 21-32.

⁷⁰ J. FRANCEK, *Zločin*, s. 28.

⁷¹ R. van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001, s. 7-10.

⁷² TAMTÉŽ, s. 10-13.

nešťastníci, kteří byli nařčeni z čarodějnictví, začali stíhat pouze tehdy, když vznikla prokazatelná škoda – travičství. Jen procesy, které se odehrávaly kolem Chomutova a na moravsko-slezské hranici v Opavsku, Krnovsku a na Bruntálsku, měly za následek větší počet odsouzených osob. Právě ve Slezsku se soudci odvolávali na říšský právní kodex *Constitutio Criminalis Carolina* z roku 1532, který se stavěl k otázkám čarodějnictví mimořádně přísně.⁷³

Čarodějnictvím jako trestným činem se církev začala zabývat až na konci středověku. V raném novověku tuto roli převzal stát. V období „honu na čarodějnice“ docházelo ve větší míře k propouštění obviněných pro nedostatek důkazů. Za těchto okolností nebyla používána ani tortura a obviněný se mohl očistit, pokud několik svědků dosvědčilo jeho nevinu. Církevní soudy vykazovaly v porovnání se světskými soudy menší počet poprav. Jejich cílem byla totiž náprava a spása hříšníka. Oproti tomu soudy světské měly za úkol nápravu společnosti. V souvislosti s pronásledováním čarodějnic vznikaly různé příručky, které sloužily inkvizitorům při výsleších. Jednalo se o příručky jako *Directorium Inquisitorum* z roku 1503, které uvedlo důkladný přehled zločinů. Do obecné povědomosti se dostala příručka s názvem *Malleus Maleficarum – Kladivo na čarodějnice*, vydaná roku 1487 v Kolíně nad Rýnem. Psaná pravidla se rozšířila hlavně díky knihtisku. Dlouho se předpokládalo, že tyto příručky poskytovaly přesný obraz postupů inkvizice při vyšetřování čarodějů a čarodějnic. Podle Pavla Karla Mráčka měla inkvizice tato doporučení ihned odmítnout.⁷⁴

Čarodějnictví a magie se v raném novověku trestalo velmi tvrdě. U čarodějnic se totiž věřilo, že mohou za pomoci ďábla škodit lidem i zvířatům. Tvrdilo se, že mají možnost přivolávat neštěstí, ničit úrodu a způsobovat živelné pohromy. Za tyto spáchané činy se vynášely vysoké tresty. Nejtěžším z nich bylo upalování zaživa a vpletení v kolo. Dříve se totiž věřilo, že oheň je ochrana před údajnou zlomyslností mrtvé čarodějnice. Často se pak spalovaly i jejich ostatky.⁷⁵ Podle Koldínova zákoníku bylo čarodějnictví a jakákoliv jiná magie trestána setnutím hlavy nebo upálením, oproti tomu ženy byly

⁷³ Daniela TINKOVÁ, *Člověk na okraji společnosti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190-215, zde s. 206.

⁷⁴ Pavel Karel MRÁČEK, *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus a skutečnost*, Olomouc 2006, s. 24-32.

⁷⁵ A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 26-27.

nejčastěji zahrabávány zaživa.⁷⁶ Další formy trestů zahrnovaly utopení, setnutí hlavy, namáčení v koši, bičování, přivazování ke kůlu a mnoho dalších.

⁷⁶ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Krystiana z Koldína*, O vejtržnosti (O. II.), Praha 1876, s. 335.

IV. Čarodějnictví v Čechách

„Čarodějnictví (magie), tj. provádění určitých praktik, jejichž pomocí má být dosaženo výsledku nadpřirozené povahy, ať už ve snaze pomáhat či léčit nebo naopak se záměrem škodit či zabít.“⁷⁷

Fenomén čarodějnictví provází lidskou společnost od jejích počátků až do dnešní doby. Různé formy trestněprávních represí následně vedly k mučení a v krajním případě k likvidaci osob, které čarodějnické praktiky prováděly nebo měly provádět.⁷⁸ Pro určení počátků pronásledování čarodějnic v českých zemích je nutné definovat základní pojmy, jež jsou důležité pro celkové pochopení vývoje. Čarodějnictví je v současném evropském bádání chápáno jako takzvané kumulativní čarodějnictví v pojetí pozdně středověké démonologie a teologie. Základními složkami tohoto pojmu je vedle škodlivé magie pakt s ďáblem (apostasie), účast na sabatu (sletu čarodějnic) a milenecký poměr s ďáblem či démony. Důležitým rysem čarodějnictví byl kontakt mezi člověkem a ďáblem. Čarodějnictví představovalo v pozdně středověké démonologii mimořádný zločin (*crimen exceptum*). Kouzelnictví je provozování škodlivé magie, jejímž smyslem je přivodit fyzickou újmu lidem nebo škodu na úrodě či na zvířatech.⁷⁹

Jedním z předpokladů čarodějnických procesů byl zrod kumulativního pojetí čarodějnictví na konci 14. a začátkem 15. století a s tím spojené vnímání čarodějnictví jako závažného zločinu. Procesy vedené s čarodějnicemi se začaly v různých částech Evropy formovat v raném novověku. Právě v Evropě docházelo k nejextrémnějším honům na čarodějnice vůbec. Nejčastější formou procesů s čarodějnicemi byl inkviziční proces.⁸⁰ Nejstarší zmínky o magických a jiných praktikách lze v českých zemích zaznamenat v pramenech již od raného středověku. První proces u nás byl zaznamenán v Brně v roce 1350. Hlavními obžalovanými se staly dvě ženy, které očarovaly mladého muže, čímž mu údajně způsobily smrt. Tento proces však skončil bez potrestání. Nicméně již na sklonku 15. století lze dohledat první popravy pachatelů škodlivé magie.⁸¹

Světský inkviziční proces v Čechách se začal prosazovat od 30. let 14. století a za obět' mu tehdy padly stovky údajných kacířů. Inkvizice však neměla v našich zemích

⁷⁷ P. KREUZ, *Úvod*, s. 5.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 5.

⁷⁹ TÝŽ, *Kouzelnictví a jeho pronásledování v jagellonské Praze*, Pražský sborník historický 40, Praha 2012, s. 131-164, zde s. 131-132.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 132.

⁸¹ B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 168-171.

takové pevné postavení jako v jiných oblastech. Po skončení husitských válek u nás pak definitivně zanikla. Proto se u nás až do první poloviny 16. století nelze setkat s tragickými čarodějnickými soudními případy.⁸² Výjimku tvořilo Slezsko, vedlejší země Koruny české, kde zejména ve městě Vratislavi mezi léty 1456-1503 končily čarodějnické procesy tragicky.⁸³

V období po husitských válkách bylo pozorovatelné pustnutí farních sítí spojené s hospodářským a konfesním rozvratem. Díky špatné situaci v církvi docházelo v tomto období k rozvoji magických rituálů a jiných pověrečných praktik. Avšak s nástupem reformace se naskytla příležitost situaci deliktu čarodějnictví zvrátit.⁸⁴ Po nástupu Habsburků na český trůn mělo dojít v Čechách k odstranění tradičního akuzačního způsobu, který měl být nahrazen inkvizicí. Akuzační forma vedení soudních procesů měla v našich poměrech hluboké kořeny, a to především u městské justice. Díky ní byly nad osobami obviněnými z čarodějnictví vynášeny relativně mírné rozsudky.⁸⁵ Kromě toho v roce 1548 byl Ferdinandem I. zaveden apelační soud v Praze, jakožto výhradně královská instance, jež vyřizovala veškerá odvolání proti rozsudkům městských soudů ve všech zemích Koruny české.⁸⁶ Apelační soud jako nástroj centralizačních snah habsburských panovníků posiloval inkviziční vedení soudních procesů. Za vlády Ferdinanda I. (1526-1564) nebyly soudní procesy s čarodějnicemi nijak zvlášť časté, lze se ale přesto setkat i s některými tvrdými rozsudky. K nejstarším čarodějnickým procesům v Čechách, které skončily vynesením rozsudku smrti, se počítá případ, který se v roce 1540 odehrál ve městě Náchod. Postup Ferdinanda I. byl v otázce čarodějnictví nejednoznačný, o čemž svědčí jeho dva zásahy do čarodějnických procesů vedených v Kutné Hoře v roce 1544. Ze zločinu čarodějnictví tu byla obviněna služebná Alžběta, která způsobila smrt jakési paní Trnkové. Tento případ nakonec skončil bez jakéhokoliv potrestání. Mnohem ostražitěji však zasáhl císař v roce 1549 v Čáslavi, kde přikázal městské správě, aby v jejích městě bylo zavedeno soudní řízení. Stalo se tak v důsledku častých stížností, kdy mnozí obyvatelé údajně přicházeli o zrak, zdraví a hrdla. Za vlády Maxmiliána II. (1564-1576) vzrostl počet čarodějnických procesů, ve kterých se

⁸² J. FRANCEK, *Čarodějnické příběhy*, s. 21.

⁸³ Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 561-562.

⁸⁴ Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin*, s. 108-109.

⁸⁵ B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 171.

⁸⁶ Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975, s. 162 -163.

vyskytovaly stále ostřejší rozsudky. To souviselo s postupným pronikáním římského práva a inkvizičního způsobu vedení soudního procesu.⁸⁷

V předbělohorských Čechách tedy v průběhu druhé poloviny 16. století a zejména na začátku 17. století došlo k postupnému nárůstu počtu čarodějnických procesů.⁸⁸ Habsburská dynastie spolu s katolickou církví usilovala o náboženskou unifikaci Čech a Moravy, protože většina českého obyvatelstva byla nekatolického vyznání. Obyvatelstvo, z větší části nekatolické, bylo většinou přesvědčováno ke konverzi mírovou cestou. Jednou z důležitých přesvědčovacích metod byla kázání členů církevních řádů. Skutečně tvrdý odpor byl potlačován dragonádami, tedy ubytováním vojáků v domech protestantů.⁸⁹

Různé pověrečné představy o čarodějnicích u nás i v sousedních zemích vzkvétaly mezi lidmi v 16. století. Jejich lidový základ byl posilován také v soudobé literatuře.⁹⁰ O sklonu k pověrečnosti tehdejších vladařů, šlechty a tehdejšího obyvatelstva svědčí jejich záliba v alchymii, astrologii a výpovědi na stránkách smolných knih či radních manuálů. S takovými alchymistickými praktikami, které vedly až k provozování magie, je možné setkat se i u kronikáře Václava Březana. Rožmberský kronikář ve svých pamětech zachytil četné zprávy o provozování „magické alchymie“. V tomto případě se jednalo o vytváření různých kouzelných prstenů a zázračných amuletů, které měly svého nositele ochránit před vším zlým a nečistým a před všemi škodlivými kouzly. Údajně byly dokonce schopné zajistit vítězství v soudních přích a úspěchy v lásce. Magické prostředky propojovaly alchymii a astrologii s vírou v d'ábla, duchy a jiné nadpřirozené bytosti. Zároveň však nabízely překonání jejich nepříznivého vlivu.⁹¹

K nejvíce postiženým oblastem patřila severní Morava, a to hlavně Velké Losiny a Šumperk. Zde se pronásledování čarodějnic od druhé poloviny 17. století stalo doslova masovou záležitostí.⁹² Procesy ve Velkých Losinách probíhaly od roku 1678. V té době sem byl povolán inkviziční úředník František Boblig z Edelstadtu, který později rozšířil své pole působnosti i na Šumpersko. Tento cynický inkvizitor si za pomoci mučicích nástrojů vynutil celou řadu falešných přiznání, díky nimž získával další podněty

⁸⁷ B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 171-173.

⁸⁸ P. KREUZ, *Čarodějnické procesy*, s. 137-138.

⁸⁹ Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin*, s. 110-111.

⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 172-174.

⁹¹ Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 269.

⁹² M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 564.

k upalování nevinných lidí. To vše Bobligovi velmi vyhovovalo. Vždyť na těchto procesech ho zajímala především materiální stránka věci, velmi lákavá příležitost k vlastnímu obohacování. Významným odpůrcem Bobligových metod byl šumperský farář a děkan Kryštof Alois Lautner. Ten se však také nakonec pod vlivem mučení doznal a byl odsouzen k trestu smrti. Během osmnácti let procesů na losinském a šumperském panství skončilo na hranicích více než sto nevinných lidí.⁹³

Čarodějnictví mělo mít údajně za následek především hospodářské škody. Jednotlivé úkony lidové magie, kterými bylo užívání lektvarů a prášků připravovaných z nejrůznějších surovin, měly vést k citelným škodám a tragédiím. Těmi byla nejen jednotlivá, ale i hromadná úmrtí dobytka a někdy i lidí, např. v důsledku různých otrav či epidemií. Páchání těchto pověrečných praktik a úkonů mohlo způsobovat i nezanedbatelné majetkové újmy. Jedná se zejména o uchovávání hostií, krádeže bohoslužebných předmětů a různé magické manipulace s těmito věcmi, které vedly ke snižování autority církve a vyvolávaly i jistě veřejné pohoršení.⁹⁴

Roku 1708 vstoupil v platnost první specializovaný trestní zákoník císaře Josefa I., tzv. Josefina, platný až do roku 1768. Přestože Josefina stanovila jako trest za čarodějnictví upálení zaživa a připouštěla i mírnější trest stětí mečem s následným upálením, byly tyto sankce v první polovině uplatňovány jen ve velmi omezené míře. Poslední čarodějnický proces proběhl v českých a v rakouských zemích v druhé polovině 50. let 18. století. Jednalo se o jistebnického pastýře Jana Poláka, který za pomoci čar a kouzel škodil dobytku a byl odsouzen k trestu smrti. Později však dostal milost. V roce 1756 Marie Terezie ustanovila, že žádný soud v dědičných zemích nesmí zahájit čarodějnický proces bez jejího souhlasu. O deset let později tedy roku 1766 byl vydán artikul o čarodějnictví, který byl jako článek 58 zařazen do trestního zákoníku *Constitutio Criminalis Theresiana*. Na nátlak svých rádců zrušila Marie Terezie v roce 1776 i torturu, která v existenci čarodějnických procesů znamenala jejich hlavní oporu. Skutečným koncem čarodějnických procesů však bylo rozhodnutí císaře Josefa II., který ze svých zákoníků delikt čarodějnictví navždy vymazal.⁹⁵

Pronásledování čarodějnic se v masové podobě u nás projevilo jen na malé rozloze, a to na severu Moravy a v části Slezska. Lze tedy tvrdit, že počet případů

⁹³ J. FRANCEK, *Zločin*, s. 268-274.

⁹⁴ P. KREUZ, *Čarodějnické procesy*, s. 138.

⁹⁵ J. FRANCEK, *Zločin*, s. 269-274.

pronásledování čarodějnic a počet obětí byl ve stejné době v Čechách nesrovnatelně nižší než v některých oblastech sousedního Německa.⁹⁶ Nejhuře v tomto ohledu byly postiženy ženy. To potvrzuje obecně známý poznatek, že k obětem čarodějnických procesů patřily především ony.⁹⁷ Toto tvrzení vycházelo z buly *Summis Desiderantes* papeže Innocence VIII. sepsané roku 1484. V ní se výslovně pravilo, že žena více inklinuje k čarodějnictví na základě své nebezpečné sexuality a fyziologické méněcennosti.⁹⁸

⁹⁶ P. KREUZ, *Čarodějnické procesy*, s. 143.

⁹⁷ B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 185.

⁹⁸ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 563.

V. Čarodějnictví na třeboňském panství v letech 1590-1783

V letech 1590-1783 bylo na třeboňském panství ve zkoumaných písemnostech zaznamenáno 7 případů, které se týkaly čarodějnictví.⁹⁹ Z dochovaných archivních protokolů, jež byly vedeny s obviněnými, a ze zaznamenané korespondence mezi hejtmanem, purkmistrem a radou města lze vysledovat, že obvinění vznesená z čarodějnictví byla řešena místní správou. V čele obecní samosprávy stál rychtář, jehož rychtářské právo představovalo první instanci, ke které se mohl obžalovaný uchýlit. To znamená, že drobnější spory se měl snažit rychtář urovnat sám a provinění závažnějšího charakteru měl hlásit vrchnostenské kanceláři.¹⁰⁰ Závažnější spory byly rychtářem předány hejtmanu příslušného panství a ten je posílal dále na ústřední zprávu dominia.¹⁰¹ Problémem bylo, že vrchnost se místy zásadně odmítala zabývat záležitostmi poddaných, zvláště pak pokud se jednalo o vzájemné neshody, jako byly rvačky, hádky a dále různé škody na poli a na dobytku.¹⁰²

Na druhou stranu se venkovan musel chovat podle tehdejších přijatelných norem. Každý tehdejší člověk byl vystaven sociální kontrole. Místy jejího výkonu byly nejčastěji kostel a hospoda, kde se venkované dozvídali nejdůležitější novinky o dění v obci. Chování všech vesničanů bylo tedy podrobena velmi důkladnému dohledu.¹⁰³ Nařčený z čarodějnictví mohl být prakticky kdokoli. Pomluvou mohl být nařknut téměř každý člověk se špatnou pověstí, jemuž byly podsunuty zlé úmysly, a tím byl poměrně lehce spojitelný s čarami a jinými kouzelnými úkony.¹⁰⁴ Vesnické myšlení velmi lpělo na tradicích a vyznačovalo se svojí konzervativností. Obyčejné sousedské neshody se často vyhrotily v udavačství.¹⁰⁵ Do přesně vymezených morálních norem zcela nezapadaly jakékoliv čarodějné praktiky či magické úkony tehdejších venkovanů, které byly považovány za něco naprosto neslučitelného s církevní naukou. Církev se snažila magii vymýtit ve jménu náboženské věrouky.¹⁰⁶

⁹⁹ SOA Třeboň, Vs. Třeboň, sign. IB 5BC 18.

¹⁰⁰ V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 565.

¹⁰¹ Milan BASTL, *Kriminalita a její postih v činnosti českokrumlovského hrdebního soudu 1550-1601*, České Budějovice 1988, s. 24, (Diplomová práce).

¹⁰² V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 565.

¹⁰³ TAMTÉŽ, s. 698.

¹⁰⁴ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 91.

¹⁰⁵ V. BŮŽEK a kol., *Společnost*, s. 698.

¹⁰⁶ J. GRULICH, *Venkovan*, s. 206.

Svědectví o čarodějnických praktikách jsou dochována v četných procesních aktech, a to především v protokolech čarodějnických procesů, jak to dosvědčují i zápisy na Třeboňsku z let 1590-1783. Ve zmiňovaném období lze z těchto pramenů vyčíst, že nejčastěji řešeným problémem, co se kouzelnictví týče, bylo travičství „*sušení, moření*“. Ať už se jednalo o travičství nebo kterýkoliv čarodějnický zločin, který byl odhalen, musela se za něj dotyčná osoba zodpovídat u soudu. Po odhalení takového deliktu byla žaloba předána rychtářem nebo konšely vrchnímu hejtmanu třeboňského panství k posouzení. Navrhovatel uvedl důvody k podání žaloby, kde byla podrobně popsána čarodějnická činnost, které se pachatel či pachatelka dopustili. Zápis tří rychtářů z třeboňského panství odhalil, jak mohla taková žaloba týkající se nařknutí z kouzelnictví vypadat: „*Vysoce urozenému a statečnému, mnohovzácně váženému, vašnost panu hejtmanu se vši ponížeností naši stížnost představujem. Poněvadž na našem statku dostána a dokázána čarodějnice se vynachází a nám všem v obci Vlkovský a Hamerský, mimo třech na dobytku škodila...*“.¹⁰⁷

Poté se obžalovaný musel dostavit na purkmistrovský úřad, kde byl vyslýchán. S pomocí soudních protokolů (jsou velmi bohatým zdrojem informací o trestných činech a okolnostech jeho provedení) si lze tudíž dobře představit, jak takový soudní proces s obžalovaným z čarodějnictví mohl vypadat. Zachycují způsob, jakým byl čarodějnický počin prováděn a vedou také přesné informace o samotném pachateli a jeho osobním životě. Výslechový protokol byl sestaven z několika otázek, na které musel vyslýcháný odpovídat. Vlastní text výslechu byl vždy oddělený do odstavců podle jednotlivých odpovědí.¹⁰⁸ Zápis procesu s pastýřem Vítem Přesličkou odhalil, jak byl takový proces veden.¹⁰⁹

Ve zkoumaných archiváliích byly zachyceny i svědecké výpovědi, které byly uvedeny v dochovaných zápisech, jak tomu nasvědčuje žaloba podaná třemi rychtáři proti údajné kouzelnici, která měla páchat škody na dobytku. V žalobě byli uvedeni svědci, kteří vypovídali o činech spáchaných domnělou kouzelnicí.¹¹⁰ K svědeckým výpovědím nepředvolávali jen sousedy či obyvatele vesnice, ale před soudem stanuli také příbuzní a často i manželky a děti. Případ, kdy byla před soud předvolána manželka pastýře Víta

¹⁰⁷ SOA Třeboň, Vs. Třeboň, sign. IB 5BC 18, (nedatováno).

¹⁰⁸ M. BASTL, *Kriminalita*, s. 13.

¹⁰⁹ 1. „*Jak tobě říkají a jak starý jsi? Vít Přeslička, starý jsem 50 let*“; 2. „*Jak pak se udržuješ a jaký obchod máš?: Jsem za pastýře již na 6 let...*“, SOA Třeboň, Vs. Třeboň, sign. IB 5BC 18, (28. 5. 1706).

¹¹⁰ TAMTÉŽ, (nedatováno).

Přesličky Aneta Přesličková, se odehrál na třeboňském panství v roce 1706. Aneta Přesličková byla předvolána před soud za manželovy „kouzelnické“ praktiky, kterými se snažil léčit at' už dobytek, nebo samotné vesničany Do protokolu uvedla: „*pomáhá dobytku, které nechce jísti a více lidem, kteří uděláno mají aneb suché bolení v nohách*“. Z celé soudní výpovědi je patrné, že pastýř neprovozoval žádnou černou magii, ale dle výpovědi své manželky se pouze snažil pomáhat nemocnému dobytku a lidem, kteří si k němu chodili pro rady. Samozřejmě není zcela jasné, zda Aneta vypovídala pravdu nebo se snažila svou svědeckou výpovědí svému druhu nepřitížit.¹¹¹ Ocitla-li se před soudem osoba blízká či dokonce manželka, nechtěla zpravidla pošpinit a denunciovat svého milovaného. Proto se většinou snažila svým svědectvím co nejvíce chránit svého nejbližšího a nepředložit soudu žádné důkazy k obvinění obžalovaného.

V řadě případů však v procesech figurovaly i osoby, které se chtěly obžalovanému pomstít. Některé ho chtěly alespoň veřejně pošpinit a mnohé z nich dokonce usilovaly o jeho život. Tací lidé potom před soudem vypověděli cokoliv, co by soud uznal za vybočení z předepsaných norem, či dokonce za závažný zločin. Většinou ale byly jejich výpovědi tak přehnané a nedostačující, že samotný soud rozpoznal, kde leží pravda. Takovou svědeckou výpověď zachycují i *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Soudní proces vedený s Annou Mášovou z Buchlovic, která byla obžalovaná z travičství, se odehrál v roce 1625. U soudu proti ní svědčil její přítel Martin Hampal, který na ni zároveň podal žalobu. Buchlovský soud z toho vyvodil „*z nějakého záští se děje a tolikéžto uznáváme, že to pouhé klevety jsou, ty všecky věci zdviháme, moříme a v nic obracujeme*“. Výpovědi, u kterých nebyla prokázána jednoznačná vina, byly zamítnuty. Svědek, kterému soud dokázal křivé svědectví, byl potrestán. Za křivou výpověď hrozila peněžitá pokuta či jiný trest, který se týkal veřejné omluvy člověku falešně pošpiněnému. O tom dosvědčuje tentýž případ vedený s Annou Mášovou, u níž nebyla prokázána žádná vina. Žalující musel obviněné zaplatit 50 kop grošů.¹¹²

Cílem trestního řízení za účasti vrchnostenských úředníků bylo, aby se obžalovaný přiznal ke spáchanému zločinu. Pokud ale soustavné zapírání pachatelů a výpovědi svědků vedly k rozporům, bylo přistoupeno k tortuře, o níž rozhodoval patrně sám vladař. Pro tuto příležitost byla sestavená komise složená ze zástupců vrchnosti a soudu, která provedla výslech. V čele komise stál hejtman třeboňského panství nebo

¹¹¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (nedatováno).

¹¹² A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 172-174.

purkrabí a další členové rady.¹¹³ Takovému výslechu byla podrobena i Markéta Panenská z Borovan: „na trápení přiznala a na tom po trápení že stává a stojí, že jest zlého umění čarodějnického užívala“. Panenská byla mučením donucena přiznat se ke „zločinu“, zároveň ale udala i své dvě pomocnice Annu pastýřku a Voršilu Klesnářku, které byly rovněž podrobena mučení, na němž se doznaly: „že od ní některé věci přijímaly a lidem některým toho dávaly, o jejich zdraví připravovaly, též i dobytčům překazily“.¹¹⁴ Vyslýchané osoby byly donuceny uvádět jména. Z toho důvodu byly do procesů vtaženy i osoby, které byly nějakým způsobem zvláštní pro své okolí, nebo měly špatnou pověst, anebo je dotýčný nenáviděl.¹¹⁵ Toto potvrzuje případ dochovaný v třeboňských pramenech, který byl veden s nejmenovanou kouzelnicí, která „když dopadnuta byla, tak nejničko přiznala, a to před náma všema třema rychtáři a před sousedy“. U výslechu před rychtáři se později doznala k dalším svým společnicím.¹¹⁶

Po ukončení vyšetřování vynesl soud „ortel“ nad obviněným. Všechny rozsudky vynesené soudem měly pouze platnost návrhu, o jeho konečné platnosti rozhodoval až samotný panovník. Pokud se proti rozsudku delikvent neodvolal, městské orgány jej provedly. Lidé nařčení z čarodějnictví byli posuzováni velmi přísně. Pokud se totiž prokázalo, že pachatel svými čarami a kouzly přivodil člověku smrt, byl sám odsouzen k trestu smrti.¹¹⁷ Čarodějnice, které tzv. sušily své oběti, byly odsuzovány k trestům, které byly běžně udělovány vrahům. Tomuto názoru ostatně odpovídala i Práva městská sepsaná Koldínem, kde je zmíněno: „Mordové rozličnými způsoby aneb prostředkem rozličných příčin se vykonávají, jako trávením, kouzly skrze baby, jenž traňky z jiných plod vyhánějí, jed skupující lidem ho dodávají, studnice nakazují, rozličnými kouzly lidi suší, dobytky jich moří. A v jakémžkoli jiném způsobu od jedněch nad druhými úkladně a lstivě mordové se vykonávají: ti všickni, kdyžby k vyhledání přišli, pokutami podle uvážení účinku jednoho každého ztrestáni býti mají“.¹¹⁸

Rozsudek trestu smrti upálením byl vynesen nad již zmiňovanou kouzelnicí Markétou Panenskou a jejími dvěma společnicemi Annou pastýřkou a Voršilou

¹¹³ M. BASTL, *Kriminalita*, s. 25-26.

¹¹⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18 (6. 8. 1590). Případ Markýty Panenské byla na třeboňském panství řešena během roku 1590 několikrát. V procesu s Panenskou byl na základě mučení odhalen větší počet podezřelých osob. TAMTÉŽ.

¹¹⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 92.

¹¹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (nedatováno).

¹¹⁷ A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 22-26.

¹¹⁸ J. JIREČEK (ed.), *Práva*, O vejtržnosti (O. II.).

Klesnářkou. Tyto ženy měly údajně otrávit lidi a dobytek. Ještě před vykonáním trestu smrti jim byly rozpálenými kleštěmi vytrhány články na rukou a na nohou a až poté se přistoupilo k exekuci. Ortel smrti nad nimi vynesla městská rada a purkmistr v Třeboni roku 1590.¹¹⁹ Další zaznamenaný trest smrti v Třeboni za čarodějnictví byl vyneslen v roce 1610 a je zmiňován v knize *Dvory velmožů s erbem růže*.¹²⁰

Méně závažné delikty, které nezanechávaly újmu na zdraví a škody na majetku, byly potrestány nižšími tresty. S těmi byla na třeboňském panství spojena kouzla způsobující hojnost produktivity mléka¹²¹, uzdravování dobytka za pomoci různých masť a bylin či milostná vzplanutí k vytožené osobě. Za takové přestupky udělovala zdejší vrchnost jen malé tresty. Po propuštění musela dotyčná osoba složit slib poslušnosti a slíbit nápravu pokáním. Takový případ zachytily i *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, kde byl obžalovaný udělen trest, který spočíval: „*pro to své provinění vprostřed kostela po tři neděle s rozžetou svíci přes celou mši, ano i kázání bez uměnění klečeti a za to pokání činiti*“.¹²² Často byly však obžalované osoby propuštěny pro nedostatek důkazů, nebo pro nevěrohodnost svědků. Podobné případy byly opět zaznamenány v *Černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově*¹²³

Ve sledovaných čarodějnických procesech byly vyšetřovány, obviněny a v některých případech i odsouzeny převážně ženy. Po identifikaci osob, které stanuly před soudem (některé se před soudem ocitly i vícekrát), bylo zaznamenáno 7 procesů vedených proti domnělým čarodějům a čarodějnicím.¹²⁴ Z genderového hlediska u provádění magických rituálů a jiných praktik na třeboňském panství v daném období

¹¹⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (*nedatováno*).

¹²⁰ Záznam o udělení trestu smrti v roce 1610 na Třeboňském panství nebyl ve vybraných materiálech zaznamenán, patrně se záznam nedochoval. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA a kolektiv, *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 237.

¹²¹ Příkladem je soudní proces, který byl veden s Rozinou Maškovou v roce 1783. Ta kvůli lepší doživosti a ochraně dobytka před nedobrymi silami pohazovala ve chlévě písek. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (26. 4. 1783).

¹²² Jednalo se o proces vedený roku 1629 s Dorotou Kršičkovou z Stříbrnic, která měla nejbohatší selce na vesnici na svatou Lucii obsypat dům: „...*hlínou z hrobu, s kostmi od šibenice vezmouc, a tak že žádného štěstí na dobytku koňským i jinším jmítí nemůže*“ . A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 181-184.

¹²³ „*Opatrný pan starosta, páni Hradišťani i všecko právo přisedící mezi sebou to uvažovali a nalézají. Poněvadž ten Jiřík Hampala žádným svědomím hodnověrným prokázati nemůže, aby táž Anna, manželka Vašíčkova jaký čáry provozovala, není povina jemu z ničeho odpovídat. A poněvadž ten hrad Buchlov tůž Annu dopravil, povinen ji zase z téhož vězení vypraviti*“ . Tento proces vedený s Annou Vašíčkovou, která byla svým sousedem obviněna z kouzla na dobytka, nasvědčuje tomu, že právě nevěrohodná výpověď a nedostatečné důkazy zapříčinily propuštění obviněného. TAMTĚŽ, s. 75.

¹²⁴ Tento případ se stal u kouzelnice Markéty Panenské, na kterou bylo vedeno hned několik žalob. Do procesu s Panenskou bylo zapojeno několik žen. Některé z nich byly spolu s Panenskou upáleny na hranici za čarodějnictví. TAMTĚŽ, (6. 8. 1590).

bylo zastoupení mužů nižší. Muži se dostávali před soud jen ojedinele. Vyskytly se pouze dva případy.¹²⁵ První případ byl vedený s Michalem Joužanem, který před soud předstoupil jako jeden ze svědků proti Františku Řezáčovi, jenž měl očarovat jednu z děveček.¹²⁶ Další zaznamenaný proces se týkal pastýře Víta Přesličky, který byl obžalován pro své kouzelnické praktiky prováděné na dobytku. Přesličkův případ jen dotvrzuje, že z kouzelnictví bývali často nařčeni pastýři.¹²⁷

Pastýři se totiž často dostávali do sousedských sporů. Jejich údajné nadpřirozené schopnosti spočívaly v zahánění vlků, žehnání dobytka a různých zařikáváním, která měla napomáhat dobytku. O tom všem se zmiňuje i Václav Březan, který ve svých pamětech zmínil proces s žebravými pastýři. Ti měli v tuhé zimě na sklonku roku 1557 na krumlovském panství nabízet sedlákům za almužnu „vyžehnání dobytka“ a další s tím spojené praktiky. Pastýři byli poté vyslýcháni a to za pomoci tortury. Při vedení výslechu se důsledně zjišťovalo, zda kouzla skutečně způsobila nějaké závažnější škody na dobytku.¹²⁸ Na Třeboňsku byly zachyceny 2 procesy spojené s pastýři dobytka.¹²⁹ O „čarodějných pastýřích“ se lze dočíst u Theodora Antla, který se o nich zmiňuje v etnologickém časopise *Český lid*.¹³⁰ Také v *Černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově* byly zaznamenány případy dvou pastýřů a jedné pastýřky.¹³¹

Ve zbylých pěti případech byly shledány ženy jako nejčastěji podezřelé z čarodějnictví. Lze tedy usuzovat o primárním zacílení těchto představ směrem k ženám. V souvislosti s možnou definicí „ženy čarodějnice“ byly nejčastěji připomínány neprovdané ženy a chudé vdovy. Tento stav je interpretován skrze zatrpkllost starých žen, nepřejících mládí.¹³² Nemenší důležitost spočívala v životním stylu žen, v němž starost o blaho domácnosti byla vždy na prvním místě. Pokud byl tedy poškozen dobytek, podezření často padalo spíše na ženu než na muže. Ženám byly více připisovány magické síly, a to z důvodů jejich zájmu o léčitelství a sběratelství léčivých bylin. Není ale

¹²⁵ TAMTÉŽ.

¹²⁶ TAMTÉŽ, (5. 3. 1720).

¹²⁷ TAMTÉŽ, (28. 5. 1706).

¹²⁸ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory*, s. 236.

¹²⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18.

¹³⁰ Theodor ANTL, *Paběrky z archivů domácích i cizích. Čarodějní pastýři na Třeboňsku r. 1663*, Český lid 9, 1900, s. 293-299.

¹³¹ A. VERBÍK, *Černé knihy*.

¹³² Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin*, s. 113-114.

vyloučeno, že obvinění z čarodějnictví mohlo postihnout kteroukoli ženu, nezávisle na stavu a pověsti.¹³³

Značná část zadržených žen byla odhalena jako travičky dobytka. Jejich činnost spočívala v trávení dobytka a ostatních zvířat. Ne všechny ženy se svými počiny snažily otrávit zvířectvo. Většina z nich chtěla pouze pomoci svým sousedům a dalším venkovanům, kteří od nich žádali pomoc.¹³⁴ Takový případ byl zaznamenán i na třeboňském panství a odehrál se v roce 1706. Proces byl veden s již zmiňovaným pastýřem Vítem Přesličkou, k němuž si pro radu chodili lidé, jejichž dobytek „*nic žráti nechce*“.¹³⁵

Různé magické praktiky a pověry lze najít ve všech důležitých životních situacích, jako byly venkovské zvyky, dožínkové slavnosti a pohřební rituály. Největší množství pověrečných praktik však směřovalo k ochraně dobytka. Na jaře mívala zvířata zdravotní potíže kvůli přechodu ze suché na čerstvou trávu. Hospodyně si mnohokrát s tímto problémem nevěděly rady, a proto hledaly pomoc u svých sousedů. Často se jim dostávalo rad, aby máčely travní plachtu v rose a pak ji vyždímaly kravám do žlabu.¹³⁶ Pastýř žijící v daném období na Třeboňsku hospodyním radil, jak připravovat různá koření, která se měla nejdříve povařit ve vodě a poté podávat kravám do žlabu. Koření bylo pravděpodobně vyráběno z psího vína a jiných bylin. Další zachycené praktiky, které vedly k uzdravení dobytka či jeho zvýšené dojivosti, lze vysledovat v případě Barbory Drslíčkové, která měla podle zachycené výpovědi omývat krávu zelinami: „*Když se jí kráva omladila, že házela uhlí řezavý do nápoje a nesla do chlíva a potom že myla krávu zelinami*“.¹³⁷ Nespočet souvisejících praktik, během nichž bylo poškozeno zdraví dobytka, se měl týkat opět činnosti pastýřů. Ti dostávali od hospodyň při prvním vyhánění na pastvu po jaru vejce pro své stádo. Vejce pak kouleli na hřbetě dobytka, aby ztučnil a zakulatil se. Dále pak, aby se jejich stádo nerozuteklo, zahrabávali skořápky od vajec na jedno stejné místo.¹³⁸

Zajištění dobré úrody i plodnosti a dojivosti dobytka byly zvyky, které se nesly celými jarními měsíci. Nejvíce případů, které se týkaly čarodějnických a magických

¹³³ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 95.

¹³⁴ TAMTÉŽ.

¹³⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (28. 5. 1706).

¹³⁶ J. GRULICH, *Člověk*, s. 184-185.

¹³⁷ A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 88-90.

¹³⁸ J. GRULICH, *Člověk*, s. 184-185.

pověř, se odehrávalo hlavně okolo Velikonoc, letnic, svátků svatého Jiří a svatého Jana Křtitele. Právě v období Velikonoc, tedy největšího liturgického svátku vůbec, se věřilo v mnohé magické a nadpřirozené věci. Velikonoční rituály byly vykonávány se zdůrazněním jejich očištné funkce. Hospodyně vymetaly obytné prostory a smetí pálily na ohništi. Hospodáři stejným způsobem vyčistili sýpky, chlévy a stáje. Odstraněním nečistot se tak symbolicky zbavovali moci nečistých sil. Velikonocům bezprostředně předcházela Škaredá středa nebo také Sazometná, už v názvu vyjadřující symbol jarního očišťování. Velký pátek byl spojován se zákazem „hýbání se zemí“, ale také s pověrou o pokladech, které se měly hledat v době, kdy se v kostele předčítaly pašije. Právě v tento den bylo na zemi nejvíce čarovné magie a věřilo se v její výjimečné schopnosti.¹³⁹ Velikonoční praktiky byly zaznamenány i na třeboňském panství. Jednalo se o případ jedné nejmenované kouzelnice, která: „zakopala hrneček do červeného bahna a do něho dala nášlapek z jeho krávy, a dvě třísky s kříže, které uřezala na velký pátek. Ráno než slunce vyšlo, a jezdila na holi a skrze to kantorovi učarovala...“.¹⁴⁰ Další magické rituály vztahující se k Velikonocům zaznamenal i Čeněk Zíbrt ve své knize *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní*.¹⁴¹

Ne všechny magické rituály byly vykonávány v jarním období. Množství výročních rituálových obyčejů se soustředilo i na zimní čas. Zakončením vegetačního období a sezónních prací, kdy byly stodoly opět plné, se slavily takzvané podzimní hody. V předvánočním čase, kdy bylo mnoho krátkých dnů a naopak hodně dlouhých nocí, upadal rolník do zajetí strachu o zdar budoucí úrody.¹⁴² Nejvíce magických obyčejů spadalo do období Vánoc a svátků světců.¹⁴³ Například svatá Lucie byla ochránitelkou proti čarodějnicím. Hospodyně, které chtěly bránit svůj dobytek proti čarodějnicím, musely: „od svátku sv. Lucie (13. prosince) až do Božího narození dávat kravám kousek

¹³⁹ Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury II (1), Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, s. 48-65.

¹⁴⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (nedatováno).

¹⁴¹ *Veliký pátek do slunce (východu) novej česnek uvařiti a tou vodou postel vykropiti*“. „Na zelený čtvrtek a na velký pátek uhlí z domu, aby se kuřata dobře vylíhla“. „Na bílou sobotu chřastí se klíči, aby tím chřestem zahnali hady, žáby a jinou jedovatinu“. Čeněk ZÍBRT, *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*, Praha 1889, s. 77.

¹⁴² J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny*, s. 49.

¹⁴³ Štědrý večer byl již podle pohanských zvyků dobou plnou kouzel a všelijakých pověr. V tento den měli hospodáři vykuřovat chlévy a své příbytky kadidlem. O stejném případě se zmiňuje už i Petr Chelčický: „Lid plný hříechuov a slepotú obtížený, jenž nemá ducha ani srdce v sobě, tělesné obyčeje a mrtvé toliko plní na den Narození Kristova. Čáry, kúzla a pověry jedná na ten hold a myslí, co na které mši má ofěry položiti, co kterým koledníkóm dáti, kterak všecy pokoje i chlévy zkaditi, sobě rozkoši slavné připraviti...“, Č. ZÍBRT, *Staročeské výroční obyčeje*, s. 256.

těsta, smíchaného s rozličným kořením a zeleninami, aby neměly nad nimi čarodějnice moci“. Hospodyně uzavíraly chlévy: „*aby odtamtud nemohla čarodějnice vzíti ani ždíbec hnoje“.* „*V těch dnech hospodyně nedá ani neprodá žádnému ani lžičku mléka, kdyby kdo a jak prosil, bojíc se, že by mléko přišlo čarodějnici do rukou, kteráž by pak dobytku uškodila“.* *Když se čarodějnici podaří někde kousek hnoje popadnouti a ucho z rendlíku vzíti, nastrká toho hnoje do jeho díry a tím potom tak dlouho hospodyně škodí a užítku odbírá, pokud hnůj z rendlíku se zachová.*¹⁴⁴ Podobný případ byl uveden v *Černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově*, kde měla Dorota Kršičková nejbohatší selce ve vesnici škodit na dobytku v den svaté Lucie: „*dům její hlínu z hrobu, s kostmi od šibenice vezmouc, obsypala, a tak že žádného štěstí na dobytku koňským i jinším jmítí nemůže.*¹⁴⁵

Magické rituály byly do značné míry propojeny s oficiální církevní věroukou a lidovou kulturou. Vykonávání těchto čarodějných a lidových úkonů v sobě neslo znatelné nebezpečí. Pokud se věřilo, že čarování může člověku přinést nějaký užitek, zároveň tu byla i jistá obava z neblahých následků podobného provozování. Když tedy nastal špatný rok, který byl spojen se slabou úrodou, nebo když onemocněl dobytek, docházelo k častým nařknutím z čarodějnictví. To mohlo souviset opět s případem Markýty Panenské, která, jak již bylo nastíněno na předchozích stránkách, byla odsouzena k trestu smrti za travičství spáchané na dobytku.¹⁴⁶ Nemuselo se to vždy týkat jenom zvířat, ale i lidských bytostí, které se měly stát oběťmi různých čarovných zaklínadel. Jeden podobný případ se odehrál v roce 1720 a byl veden proti Františku Řezáčovi. Ten podle Michala Joužana, který svědčil proti tovaryšovi Řezáčovi: „*vlasy z hlavy naší děvečky Midle vzal, a do božích muk sv. Jana Nepomuckého zakopal“.* Cílem Františka Řezáče bylo, aby se do něj zmiňovaná děvečka zamilovala, jak líčil v soudním protokolu, který s ním byl veden.¹⁴⁷

Účinnost čarování nezávisela pouze na osobách a znalostech. K úspěchu měla vést především správná formule a přesné provedení daného rituálu. Formy a představy lidové magie je možné rekonstruovat prostřednictvím četných dochovaných žehnání, zaklínadel a amuletů.¹⁴⁸ Různé medailony, přívěsky nebo obrázky, které si věřící přinášeli z poutních

¹⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 238.

¹⁴⁵ A. VERBÍK, *Černé knihy*, s. 181-185.

¹⁴⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (6. 8. 1590).

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, (5. 3. 1720).

¹⁴⁸ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 82-83.

míst, a přikládali jim magické účinky, měly sloužit k obraně před budoucím neštěstím, nemocemi, špatným počasím a neúrodou. Díky různým zaříkadlům proti lidským i zvířecím nemocem a v amuletech se magické účinky zvyšovaly. V zaklínadlech byl často vzýván Ježíš Kristus, panna Maria a jména svatých. Duchovenstvem to bylo vnímáno svým způsobem jako rouhání.¹⁴⁹ Četné doklady o lidových představách o čarodějnictví se nacházejí v mnoha příslovích a pravidlech chování i v životních moudrostech tradiční společnosti. Většinou se jednalo o preventivní opatření, o výklad znamení nevypočitatelných událostí a o možnosti, jak se chránit před neštěstím.¹⁵⁰

K prvním čarodějnickým procesům docházelo v pozdním středověku, pronásledování čarodějnic se vystupňovalo až teprve tehdy, když bylo v pozadí čarodějnictví odkryto dílo ďábla a boj proti němu začal být řízen vrchnostmi. Přesto, že čarodějnictví bylo v raném novověku ve střední Evropě velmi rozšířené, v Čechách ani na Moravě se takřka nelze setkat s klasickými čarodějnickými procesy, při kterých se obvinění přiznávali k účasti na sabatech nebo ke spolupráci s ďáblem. Nutno podotknout, že u nás se s těmito procesy dalo setkat pouze okrajově, zejména na severní Moravě, a to ve Velkých Losinách a v Šumperku.¹⁵¹ To samé platí pro třeboňské panství, na kterém nebyly zaznamenány žádné případy, které by odstartovaly „hony na čarodějnice“. Nejvíce bylo obvinění ze způsobení škody na dobytku, a to celkem 4. Z těchto čtyř byly dva případy vedeny jako „úmyslná“ škoda spáchaná na dobytku. Patří sem i již několikrát zmiňovaná kouzelnice Panenská, která byla obžalovaná hned z několika způsobů provádění okultismu. V uvedených záznamech byly také podrobně popsány jednotlivé masti a koření, které Panenská využívala pro trávení zvířat a lidí. Nejčastěji se jednalo o „červené“ masti, „zlatohlavské“ koření a prach.¹⁵² Ve dvou zbylých případech bylo pouze napomáháno k uzdravení dobytka či jeho lepší doživosti. Ze zkoumaných soudních protokolů lze usuzovat, že se opravdu jednalo o pouhou pomoc lidem, kteří ji vyhledávali. Jedním z případů bylo i očarování za účelem milostného vzplanutí. Poslední dva zachycené případy se týkaly nařčení z čarodějnictví, kdy macecha ze zjištěných důvodů vyhnala nevlastního syna z rodného statku. On ji poté nařknul z čarodějnictví, že mu

¹⁴⁹ J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny*, s. 65.

¹⁵⁰ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 82-83; K obraně před zvláštními nemocemi lidí a dobytka nebo proti požáru, špatnému počasí a nehodám sloužila jednoduchá zaklínání a ceremonie: „*Kdo při sobě nosí chleba a sůl, je jist před čarodějnictvím*“. *O dnech Nanebevstoupení se nemá nic šít nebo látat, jinak budou toho, kdo šil, nebo toho, kdo takový oděv má na těle, pronásledovat bouřky*“. TAMTÉŽ.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 86-88.

¹⁵² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (27. 7. 1590).

způsobila újmu na spánku a dokonce ho chtěla sprovodit ze světa.¹⁵³ Čarování, které způsobovalo nepřízeň počasí, špatnou kvalitu úrody, zneužívání hostí, dále pak zneužívání placenty po porodu či vábení pomocí menstruační krve, nebylo v daném období ve zkoumaných pramenech doloženo.¹⁵⁴

¹⁵³ Případ zachycený v žalobě uváděl jako hlavního obžalovaného z čarodějnictví macechu. Ta měla své nevlastní syny vyhnat ze statku, za účelem převzetí celého gruntu. TAMTÉŽ, (nedatováno).

¹⁵⁴ TAMTÉŽ.

VI. Příběh Františka Řezáče

Vedle případů poměrně běžného užití čarodějnické magie, která byla údajně prováděna na třeboňském panství, například travičství dobytka, lze považovat za zajímavé obvinění lomnického tovaryše z roku 1720. Mezi zachycenými soudními protokoly, které byly vedeny proti čarodějnicím a čarodějům v období let 1590-1783, se objevil specifický případ, kdy se v případě obviněného Františka Řezáče jednalo podle zachovaných výpovědí o kouzlení za účelem docílení milostného vzplanutí k druhé osobě. Ve srovnání s jinými kraji byla výroba a konzumace nápoje lásky sloužícího k omámení druhého pohlaví ojedinělá.¹⁵⁵ Záznamy o čarodějnicích, které skončily na popravišti díky této výrobě kouzelných lektvarů lásky, se dochovaly v některých městech na Nymbursku. Například v Rabštejně byl zaznamenán proces vedený s vdovou Šmidrigalovou, která toužila získat náklonnost mladého pacholka. Proto vytvořila nápoj lásky z rozpuštěného psího sádla, který mu přidávala do piva. Když se ale žádný účinek nedostavil, přidala do nápoje „kouzelný prášek“. Proces s vdovou Šmidrigalovou se nakonec proměnil v žalobu z travičství. Šmidrigalová se později na mučidlech přiznala, že podobnými prostředky připravila o život i svého zesnulého manžela a také jistého písaře.¹⁵⁶ Případ vedený s dotyčným Františkem Řezáčem se ve většině bodů shoduje s procesy, které byly vedeny z důvodu travičství a poblouznění druhé osoby. V podobně laděných případech si přitom pomocí kouzel chtěly přičarovat lásku protějšku opačného pohlaví převážně ženy.¹⁵⁷

František Řezáč z Lomnice byl předvolán k soudu na základě udání 5. března roku 1720, a to: „za příčinou domnělých pověrků“, když podle předvolaného svědka Michala Joužana: „*vlasý z hlavy naši děvečky Midle vzal, a do božích muk sv. Jana Nepomuckého zakopal*“. Dotyčný byl tedy obžalovaný z čarování, které mělo vyvolat lásku u děvečky Midly, která dříve podle něj nejevila žádné projevy sympatií či lásky k němu.¹⁵⁸ Uvedený Michal Joužan, „*pozůstalý syn po Matějovi z Cepu*“, byl také předvolán před soud na základě podané žaloby. Michal Joužan nebo také Melichar, jak se objevuje v soudním protokolu, se stal hlavním svědkem při vyšetřování Františka Řezáče.¹⁵⁹

¹⁵⁵ TAMTÉŽ, (5. 3. 1720).

¹⁵⁶ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 562.

¹⁵⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (5. 3. 1720).

¹⁵⁸ „*Takylí jsi pak předtím, od ní k tobě mající lásku, k sobě v něčem seznal? Nemohu řícti*“. TAMTÉŽ.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ.

Na základě soudního protokolu, který byl s oběma představenými veden, lze vypožorovat, že některé jejich odpovědi na položené otázky se rozcházel. Týkaly se především získaných vlasů děvečky Midly. Při výslechu svědka Michala Joužana bylo vypovězeno, že vlasy děvečky Midly vzal právě František Řezáč, avšak hlavní obžalovaný tvrdil před soudem, že právě: „*on Michal Joužan ty vlasy ji Midly v vinopale z hlavy vytrhnul, a mně je dal, a pravil, abych je na ty točenice aneb do božich muk zastrčil, že mě ona potom bude chtít*“. Není zcela jasné, který ze dvou mužů mluvil pravdu a kdo se snažil tuto nepříjemnou situaci obejít lží. Z výpovědi Františka Řezáče se lze dozvědět, že mu právě Michal Joužan dopomohl získat vlasy dotyčné a radil mu, co má poté s nimi udělat. Jiná odpověď byla však zapsána u svědka po položené otázce: „*Co pak s těmi vlasy tyž Franta činiti obmýšlel, pověz pravdu*“. Na to se vyslýchaný hájil: „*Já nevím u konce nic o tom co řícti jen co jsem své pravil, a od lidí slyšel. Já jsem jemu Frantovi žádný vlasy nedal a ani příčiny proti ní neměl, aby se jí v něčem mstít, a neb na zdraví něco uškoditi chtěl*“. František Řezáč se tedy snažil vyvolat lásku Midly za pomoci jejích vytržených vlasů. Jakým způsobem a kým byly vlasy z hlavy děvečky vytrženy, nelze přesně zjistit. Nutno doplnit, že pokud by se zjistilo, že dotyčný opravdu takové věci činil a způsobil jimi děvečce újmu na zdraví, mohl by v lepším případě skončit ve vězení, v horším případě by tento jeho čin skončil rozsudkem smrti. Z výslechu je tedy patrné, že obviněný si dobře uvědomoval možnosti nepříznivých následků.¹⁶⁰

Při čtení soudního protokolu můžeme odhalit, že oblouzení druhé osoby magií, kterou hlavní obžalovaný praktikoval, nesplnilo jeho očekávání a nepřineslo mu žádné výsledky. Proto na otázku položenou soudem: „*Zda-li se pak po učiněném zastrčení těch vlasů, nějakou větší lásku nežli kdy předešlé od ní znamenal?*“, odpověděl: „*Nezaznamenal jsem žádnou větší lásku od ní, než jak předešlé jsme známost spolu měli*“.¹⁶¹ Vyslýchaný byl zároveň u soudu napaden, že se měl dopustit takového čarování vícekrát.¹⁶² Není zcela jasné, zda jeho úsilí mělo nějaké prokazatelné účinky.¹⁶³ Příklad podobný procesu s Františkem Řezáčem byl zaznamenán na Rakovnicku v roce 1547,

¹⁶⁰ TAMTÉŽ.

¹⁶¹ TAMTÉŽ.

¹⁶² *Ty jsi mimo této provedené pověry již jiné a mnohem horší v jiných místech prováděti musel, poněvadž o tobě v rozličných vesnicích obzvláště pak v Slovenicích tvé nepravosti již na zjev přicházejí?* Na položenou otázku F. Řezáč odpověděl: „*Aby mě pán bůh na tom místě ihned trestal, nevím o ničemž, aniž nevím kde ves Slovenice leží*“. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 18, (5. 3. 1720).

¹⁶³ TAMTÉŽ.

kde se měla Rajna, děvečka mlynáře Jindry, na mučení doznat k otřesným travičským činům. Tvrdila, že, když se jí nějaký mladý pacholek zalíbil, vytrhla mu z hlavy pramen vlasů a ten „zůstati na ní mohl“.¹⁶⁴

Celý spor byl ukončen konfrontací mezi oběma předvolanými, Františkem Řezáčem a Michalem Joužanem. M. Joužan se obhajoval, že na: „*předepsaném vyznání nezměnitelně zůstává a se tím očistuje, a daleji v té příčině v ničemž vinen býti nechce*“. Naproti tomu hlavní obžalovaný neustále tvrdil a dožadoval se toho, že: „*M. Joužan vlasy děvečky v domě Frantovi Veselému levou rukou odevzdal...*“.¹⁶⁵ U zmiňovaného případu nelze z důvodu nedochování vynesných rozsudků vyčíst, jaký trest byl Františkovi Řezáčovi udělen. Lze se pouze domnívat, že obžalovaný Řezáč byl propuštěn. Hlavním důvodem byl evidentní nedostatek svědků. Výpověď jediného svědka Michala Joužana byla do značné míry nevěrohodná. Korunní svědek se svou výpovědí snažil uhájit především svou bezúhonnost, aby vina nebyla přiřknuta i jemu.

¹⁶⁴ M. LENDEROVÁ a kol., *Žena*, s. 562.

¹⁶⁵ U Františka Řezáče/Veselého byla v soudním protokole zapsána dvě jména. TAMTÉŽ.

VII. Závěr

Předkládaná práce se věnovala čarodějnickým procesům na třeboňském panství v raném novověku. Zkoumané prameny vycházely z činnosti vrchnostenského soudu a jsou uloženy ve fondu Velkostatek Třeboň ve Státním oblastním archivu. Samotné archiválie odkryly cenný materiál o kriminální agendě čarodějnických procesů na Třeboňsku. Za pomoci soudních protokolů, žalob aktérů i korespondence mezi vrchnostenskými úředníky se daly vysledovat konkrétní případy čarodějnických procesů, které byly vedeny s obyvateli na třeboňském panství. Obsah těchto archivních záznamů do jisté míry umožňuje přiblížit se ke každodennímu životu raně novověkého člověka. K němu neodmyslitelně patřil svět kouzel, „čarodějné magie“, travičství, zaříkávání a výroby lektvarů lásky. Pověry prostupovaly celým obdobím raného novověku. Samotné čarování bylo spojeno s celou řadou venkovských zvyků, které byly závislé na ročním období. Zmínit lze období Velikonoc, Vánoce, svátky svatých, kterými jsou: svátek sv. Jana Nepomuckého, sv. Filipa a Jakuba, sv. Jana Křtitele, svátek sv. Lucie a další. K tomu, aby byl člověk nařknut, nebo dokonce obviněn z něčeho nadpřirozeného, stačilo opravdu málo. Velmi častým obviněním bylo právě očarování dobytka (ať už byla důvodem dobrá vůle, kdy se sousedé snažili o uzdravení dobytka, nebo naopak snaha přivodění jeho újmy). Ojedinělým případem je příběh tovaryše Františka Řezáče z Lomnice z roku 1720. Jednalo se o pokus přičarovat si lásku mladé děvečky, která k dotyčnému tovaryši nejevila žádnou náklonnost. Proto si František za tímto účelem obstaral dívčiny vlasy, které později zakopal u božích muk sv. Jana Nepomuckého.

Na základě dochovaných soudních protokolů lze usuzovat, že tresty za čarodějnictví a další jiné kouzelné praktiky, vynesené purkmistrem, radou i samotným třeboňským hejtmanem, nebyly příliš vysoké, porovnáme-li je s *Černou knihou práva loveckého na hradě Buchlově* a dalšími smolnými knihami, které právě zmíněné delikty zachycovaly. Z důvodů nedostatečných důkazů nebo nevěrohodnosti svědků bylo mnoho lidí propuštěno zpět na svobodu. Častou příčinou práce soudních tribunálů bylo především udavačství mezi sousedy.

Z uvedených písemností je možno vyčíst, jakou roli při výslechu sehrál strach ze samotných vyslychajících, dále pak z mučení a konečného vynesení rozsudku. V ojedinělých případech mohlo dojít k úmrtí vyslychaného. Byl to právě strach z fyzického mučení, jenž dovedl mnoho obžalovaných k rychlému doznání. Z bádání je

možné vyčíst, že za delikty čarování byly skutečně více souzeny ženy. U mužů nařčených z čarodějnictví se největší počet obviněných nacházel mezi pastýři. Jedním z nich byl již zmíněný pastýř Vít Přeslička.

Celkový obraz čarodějnických procesů na třeboňském panství nevyznívá tak brutálně jako v jiných krajích. Tresty smrti byly opravdu ojedinělé. V písemnostech kriminální agendy lze v čarodějnických procesech dohledat převážně mírnější rozsudky. Usuzuji, že tomu tak bylo hlavně z důvodu shovívavé vrchnosti. Ta zmírňovala vražedné předsudky, které se šířily ze strany církevních představitelů. Ostatně o takové shovívavosti se zmiňuje i Václav Březan. Podle jeho paměti se měl Petr Vok přimlouvat za ženy uvězněné pro údajné čarodějnictví v Třeboni.

Zkoumané téma vede k zamyšlení se nad rozdvojeným pohledem na čarodějnice jako na osoby, které pomáhají druhým, ale rovněž mohou působit příkoří. Na poli historiografie je čarodějnictví po právu velmi hojně bádáným tématem.

VIII. Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny nevydané:

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, sign. IB 5BC 18.

Prameny vydané:

JIREČEK, Josef (ed.), *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876.

KROPÁČ, Jan, *Krevní kniha městečka Bojkovic (1630 - 1721)*, Uherské Hradiště 1971.

MARADA, Miroslav, *Smolná kniha města Lipníka*, Přerov 1994.

PÁNEK, Jaroslav, *Smolná kniha městečka Divišova*, Praha 1977.

POHL, Jan, *Knihy černá nebo smolná kr. svobodného města Rokycan z let 1573 -1630*, Rokycany 1911.

VERBÍK, Antonín, *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976.

Literatura:

ANTL, Theodor, *Paběrky z archivů domácích i cizích. Čarodějní pastýři na Třeboňsku r. 1663*, Český lid 9, 1900, s. 293-299.

BASTL, Milan, *Kriminalita a její postih v činnosti českokrumlovského hrdelního soudu 1550-1601*, České Budějovice 1988, (Diplomová práce).

BŮŽEK, Václav a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.

BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef a kolektiv, *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14. -18. století II*, Praha 1999.

DŮLMEN, Richard van, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001.

DŮLMEN, Richard van, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. -18. století) III*, Praha 2006.

EVANS, Robert John Westen, *The making of the Habsburg monarchy 1550-1700*, Oxford 1979.

FRANCEK, Jindřich, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005.

- GINZBURG, Carlo, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 18. století*, Praha 2002.
- GINZBURG, Carlo, *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, Praha 2003.
- GRULICH, Josef, *Venkovan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166-189.
- HORNA, Richard, *Příspěvky k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku*, Bratislava 1928.
- HRDLIČKA, Josef, *Měšťan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 139-165.
- KARASOVÁ, Markéta, *Hexenprozesse in den Ländern der böhmischen Krone*, Bohemia 29, 1988, s. 1-14.
- KOBRLOVÁ, Zuzana, *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*, *Paginae historiae* 23, 2015, s. 104-135.
- KOČÍ, Josef, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. -18. století*, Praha 1973.
- KREUZ, Petr, *Čarodějnické procesy na Nymbursku na počátku 17. století*, *Právněhistorické studie* 34, 1997, s. 127-161.
- KREUZ, Petr, *Kouzelnictví a jeho pronásledování v jagellonské Praze*, *Pražský sborník historický* 40, Praha 2012, s. 131-164.
- KREUZ, Petr, *Poprava jako divadlo práva? K otázce právní relevance popravního rituálu v českých městech doby předbělohorské*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 421-456.
- KREUZ, Petr, *Úvod*, in: Jindřich Francek, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005, s. 5-30.
- KUBÍKOVÁ, Anna, *Panství Třeboň ve světle berní ruly a její revizitace*, *Jihočeský sborník historický (dále jen JSH)* 55, 1986.
- LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.
- MRÁČEK, Pavel Karel, *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus a skutečnost*, Olomouc 2006.
- MURRAY, Margaret, *The Witch-Cult in Western Europe*, Oxford 1921.
- PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PETRÁŇ, Josef a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury II (1), Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995.
- PUMPR, Pavel, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, Brno 2010.

RAMEŠ, Václav, *Proměny schwarzenberského panství v Čechách*, in: M. Gaži (ed.), *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013, s. 25-36.

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. -17. století*, Praha 1986.

TINKOVÁ, Daniela, *Člověk na okraji společnosti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190-215.

VANĚČEK, Václav, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975.

WINTER, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*, Praha 1911.

ZÍBRT, Čeněk, *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*, Praha 1889.

IX. Přílohy

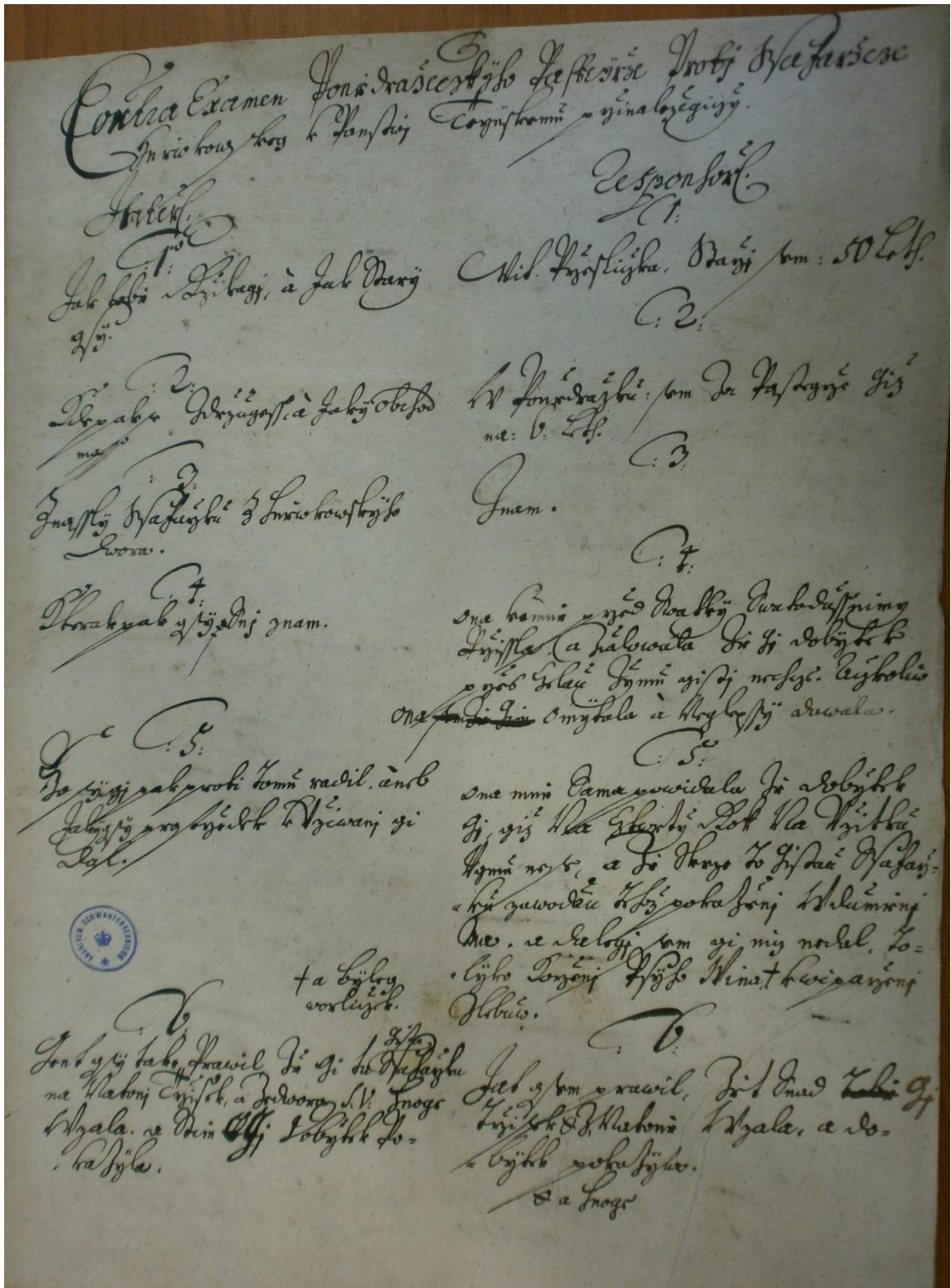
Seznam příloh:

1. Seznam projednávaných případů
2. Obrazové přílohy

1. Seznam projednávaných případů

1. *Zpráva od Petra z Rožmberka adresovaná svému bratrovi, ohledně čarodějnice z Bukovska, která byla vykoupena ze šatlavy roku 1539.*
2. *Žaloba podána na Markýtu Panenskou a její dvě společnice Annu pastýřku a Woršilu Klesnářku z Borovan, 6. 8. 1590.* Tyto tři ženy se měly dopustit čarování na lidech a na dobytku. Podle záznamu měly: „*mámit, trávit o zdraví i hrdlo připravit, dobytek mořit i jiné zlé věci a škodné věci týmž svým uměním páchat.*“ Na základě mučení se všechny tři ženy doznaly ke svým činům a byly odsouzeny k trestu smrti. Před vykonáním samotné exekuce (upálení na hranici) jim byly vytrhány články na všech končetinách
3. *Soudní protokol vedený s Vitem Přesličkou, 28. 5. 1706.* Obžalovaný Vít Přeslička byl obviněn z provozování magie a jiných magických praktik, které praktikoval na zvířatech i na lidech.
4. *Soudní protokol vedený s obžalovaným Františkem Řezáčem, 5. 3. 1720.* František Řezáč byl obviněn za provozování magie, za pomoci které měl očarovat děvečku Madlu (vlasy děvečky Madly měl zakopat pod zem u božích muk sv. Jana Nepomuckého).
5. *Soudní protokol vedený s Rozinou Maškovou, 26. 4. 1783.* Rozina Mašková byla obviněná z čarodějnictví, ohledně doživosti krav. Svým činem se snažila ochránit svůj dobytek před nedobrymi silami, aby dobře dojit.
6. *Žaloba adresována vrchnímu hejtmanovi, podaná rychtářem Tomášem Svobodou, Bernardem Novotným a Jakubem Zbudilem, nedatováno.* Nejmenovaná čarodějnice byla nařknuta z travičství dobytka.
7. *Stížnost adresovaná třeboňskému hejtmanovi od muže ze Soběslavi, podaná na macechu, nedatováno.* Dotyčný zaslal vrchnímu hejtmanovi stížnost na svou macechu, která měla za pomoci čar vyhnat jeho dva bratry z domu a jeho samotného se pokoušela připravit o život.

2) Obrazová příloha

Obr. č. 1

Příklad výslechového protokolu („contra examen“) vedeného s Vitem Přesličkou v roce 1706

Ortel na Markétu Panenskou, Voršilu Klesnářku
a Annu Pastýřku vynesený od práva města
Třeboně.

Podle toho jakž se geť Markéta Panenská ginat solubta
z Měst Doroman na kraji fyziznala, a natom so tra:
fennj zistawa abtojt, zo geť zlofo kvicimj tzirodny
nizlofo zimala, nim tydi mamila, travila ozdravi,
j obidlo fizj pravovala, dobytly mozzyla, j gine zlo a
z lo dne rozzj tyzj drojm zlym vruenim fassala do
tu pomocnizemi dvoymj Annai Pastýřkai zensj
slovenicz, a Voršilu Klesnářku z Měst Doroman
tal jakoz j ony obie dvie na kraji etomj de fyziznaly
zie dan odny mittlere rozzj fizj gimaly, a tydem mi do
rym tofo dodavaly, o gicj zdravi ge fizj pravovala
tez j dobytrom fizj tazily. My fizj gimaly a kad:
da Mesta Třeboně protabore geguz zle giny zfa:
ra Mest tofo tento Ortel namie nyzasme. Aby
tez Markéta Panenská ginat solubta jakozto My
stizmie ginyz zlyz a legstomj olimj giarodiegnij pro:
voly todi stultu zlofo, a tal fucidnyfo vafarovo nad:
tydi avizinku pro fizj tlad ginyz fizjednie abj od My:
stra fopravniso do fivom a roz falenyma, rozikan
vufzlanij, j fizicel tefona, a fotom fode prava
Mest tofo foz gteran U. 2. N. 30. fozli pomocni:
gemi dvoymj stizj gi platovym zlym skubtom na
pomocny byly, Annai Pastýřkai z slovenicz, a
Voršilu Klesnářku z Měst Doroman fiz fo:
do prava Mest tofo foz fizicel N. 32. N. 52. v fizicel

Obr. č. 2

Ortel na Markétu Panenskou, Voršilu Klesnářku a Annu pastýřku vynesený od práva
města Třeboně